aV
3018

Б-ка
Комарова

824
549.
824

ПЕРШІ КИЇВСЬКІ КНЯЗІ

ОЛЕГ, ИГОРЬ, СВЯТОСЛАВ

І СВЯТИЙ ВОЛОДИМИР І ЕГО ПОТОМКИ.

Бібліотека
М. КОМАРОВА
№ 318
97.

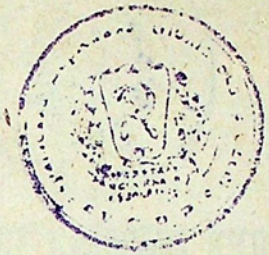
І. ЛЕВІЦЬКИЙ.

60264
aV
3018

КІЕВЪ.
Типографія М. П. Фрица, Большая Владимірская улица у памятника святой Ирины.
1876.

Дозволено цензурою. Кіевъ, 1 ноября 1875 года.

ОГЛАВ.

	стран.
Перші Київські Князі Олег, Игорь і Святослав . . .	5
Київський великий князь Святий Володимир і его потомки.	31

ПЕРШІ КИЇВСЬКІ КНЯЗІ

ОЛЕГ, ИГОРЬ І СВЯТОСЛАВ.

Минуло вісім сот літ по Христовому Різдві, і в девятій сотні літ ми бачимо, що український народ вже оселився на тих землях, де він і тепер живе. В ті давні часи український народ жив невеличкими племенами і дробився на невеличкі народці. Понад Дніпром од річки Прип'яті до Росі на степу чи на полі жили Поляне; понад Прип'ятю, Гориню, Случю й Тетеревом жили Деревляне; далі од їх на захід сонця жили Волиняне й Дуліби; понад Десною в Черніговщині жили Сіверяне; понад Сулою Суличі; далі ік полудню понад Дністром жили Тиверці; а ще далі коло Чорного моря Угличі. В теперішній Галичині жили Хорвати. Між річкою Березиною і Прип'ятю в піньскій болотяній дряговині жили Дряговичі; на північ од їх понад річкою Двиною і Полотою жили Полочане, Кривичі. Часть наддніпрянців перейшла на далеку північ, мало не до теперішнёго Петербурга, і сіла коло озера Ильменя, збудувавши город Новгород: ці виходьки стали зватись Славъянами.

Всі невеличкі народці не були зліпляні в одно царство, не мали в себе одного князя чи царя. Кожне племя жило собі окроми. Порядок усёму давало віче. Віче було те, що тепер у нас сільська громада: воно збиралось

де-нибудь на пляцу або на вигоні; сходились на віче, чи на громадську раду, тільки старі люде. Такі вічі були в городах і в селах. Найдавнійші города в наших предків були: Київ у Полян, Любеч у Сіверян, Полоцьк і Смоленськ у Кривичів і Новгород у Славъян. Тоді людей було мало, а землі багато, кожне племя мало свою громадську землю, свої громадські ліси, кожний орав землю своєї громади і не зачіпав чужої громадської землі. Наші предки були тихі, смирні, не любили войни і од-того хижі сусіди часто нападали на їх і накидали на їх податі для своєї користі. Найбільше шкодили їм татари, що жили в степах понад Чорним і Каспійським морем, і понад Доном та Волгою: Хазари чи Казари, Половці, Печеніги, Торки, Берендії і багато инчих татарських народців. Як тільки татари нападали на їх, вони закопували в землю все своє добро, а сами тікали в густі ліси, ховались в очерети та в болота. Але часто вони сміливо виходили проти ворога, стриляли на ёго з луків стрілами, в которих кінчики були намазані отрутою. Мертвих тоді закопували в землю, або часом палили на огні, попіл збирали в горщок і закопували в землю або ставили на роспутті на стовпах. Багатих і значних людей ховали дуже пишно: закопували з ними в яму або палили в багатті дорогий убір, золоті й срібні сережки, перстні, а часом їх коней і навіть живих слуг. Після смерти на могилі справляли тризну, тоб-то поминки, пили й їли на могилі ще й для мертвого зоставляли на могилі наїдків і напитків. Тодішні люде були язическої віри: вони вірили не в одного Бога, а в багатёх. Вони вірили в Дажь-бога і звали его богом сонця;

вірили в Хорса і звали его богом вогню. Волоса чи Велеса тоді мали за бога доброго для товару, як тепер люде мають святого Юрія і святого Власія; думали, що вітром правує бог Стрибог. Найстаршим богом наших предків був Перун, що ніби-то кидав на землю блискавку і гремів на небі громом, як тепер народ вірить, що на хмарах гремить святий Илія, а блискавкою палить Паликопа. Окрім сих більших богів давній український народ ще вірив і в менчих божків: він вірив, що в воді живуть русалки, а на полі мавки; що в лісі живуть лісовики чи полісуни, а на полі полёвики, в хатах у печі домовики, а в болотах дідьки. Тоді не було ні церков чи храмів для тіх богів, ні жреців, чи язическых попів. Люде молились тім богам над водою, коло криниць, в лісах під деревом. Вже послі в Київі та в Новгороді понаставляли деревъяних идолів тих богів. Идол Перун стояв в Київі на горі над Дніпром, за теперішнім Михайловським манастирем, де свята Варвара. Той Перун був деревъяний з срібною головою й золотими вусами. Перед ним день і ніч горів і не згасав святий огонь, і ёму приносили жертви: різали й палили на огні перед ним товар та вівці. Навпісля стали різати й палити перед тим Перуном людей: кидали жереби на молодих хлопців та дівчат, і кому припадали жереби, того палили для Перуна на вогні.

Чи були ж справди де-нибудь на небі або на землі ті давні боги: той Перун, Стрибог, Хорс, Дажь-бог, ті русалки, та мавки? Ні; тих богів нігде не було на світі: сам народ повидумував собі тих богів і божків, і як він молився тим богам, то він молився не Перунові, а самому

громові й блискавці, і кланявся не Дажь-богові, а просто сонцю, не Хорсові, а огневі, не Стрибогові, а вітрові. Народ тільки надавав сонцю, огневі, громові, вітрові такі ймення чи прізвища, і думав, що десь і справди на небі є такі боги. Він зробив собі за бога небо та землю, та те, що дуже дивне й пишне, користне або дуже шкодливе на небі й на землі, як от грім, блискавка, сонце, вогонь та вода. Тоді народ ще був дуже темний та розумом такий, як мала дитина, а дитина думає, що все, що є на світі, все живе й розумне, все похоже на чоловіка. Малі діти сами нароблять собі кукол та й розмовляють с куклами, наче б то з живими людьми. Так і давній народ думав, що все те, що є на світі, що ворушиться, як вітер, вода або сонце на небі, що все те живе і що воно навіть розумніше й дужче од чоловіка: бо грім часто бъє людей, блискавка запалює, вода топить, вітер руйнує, а сонце і всёму дає жизнь на землі, і часом палить землю вогнем, випалює хліб і огородину. Тепер уже дознались, що то були не боги, а просто земні й небесні мертві сили без розуму; тим-то тепер народ зовсім навіть забув про тих давніх богів, забув навіть їх прізвища, і вони зостались на памъятку тільки в книжках, а де котрих змінив на святих, як на приклад, на Илію—Перуна, на Юрія—Власія. З Велеса народ зробив домовика, що в ночі їздить на конях та стереже товару, а на Поліссі его переробили на Возила та Багана, для котрого навіть роблять в загородах та в кошарах невеличкі ясла, і кладуть ёму сіно наче товарові, ще й дають те сіно коровам, як вони отеляться, начеб-то свячене. В ті давні часи були і язичеські свят-

ки. Найбільші святки припадали: одно на наше Христове Різдво: то був праздник Коляди; а друге на Йвана Хрестителя перед Петром-Павлом, і звалось Купайло. І те й друге свято наші предки празникували сонцю, бо сонце найбільше має сили над землею: од ёго літо й зіма, од ёго тепло й жизнь розливається на землі. На Коляду празникували різдво сонця, бо хоч тоді ще буває саме середина зіми, але вже сонце повертає на літо, й дні стають довші. Народ запримітив теє, бо й тепер кажуть, що: Варвара ночі ввірвала, дня приточила. В честь молодого сонця співали пісні, котрі й тепер ще співають на Різдво й на Меланки, наши колядки й щедрівки. Хоч тепер уже багато колядок і щедрівок співають про Христа, про Діву Марію та святих, але такі колядки й щедрівки вже недавні: їх народ почав співати, як прийняв християнську віру. Але є ще миж ними дуже давні колядки, де співають про якусь пишну панну, котра в неділю рано убірається вся в золото, за золотою стіною, а як виходить в сіни, то сіни так і сяють, виходить на двір, двір аж палає, входить у церкву, сами свічі запалюються. Ся дивна панна, що вся сяє в золоті—то сонце, що показується ніби багатою, пишною панною, виходить зза золотої стіни на двір, тоб-то сходить зза золотого краю неба й освічує всю землю. Тим-то у нас на Різдво ставлять на покуті сніп жита чи пшениці, посипають на Новий рік зерном, носять попід хатами плуг. Все те стусується до сонця, котре ніби тільки що народилось, і з ним починається новий хліборобний рік, а селянин хлібороб бажає й благає у сонця доброго врожаю та добрих жнив. На Купайла було друге велике свято сонцю,

бо тоді настає середина літа: сонце найвище підні-мається на небі; дні бувають найдовші. Все на землі росте й цвіте. Трава готова під косу, хліб—під серп. Після вже літо ніби потроху замирає. Тим-то й тепер росказують багато дива про ту купальську ніч: ніби тієї ночі трава розмовляє, дерево переходить з місця на місце, цвіте папорот. Всёму тому неправда, але серед літа, саме в той час робиться на світі те диво, що на небі й на землі ніколи не буває краще, як тоді. Купайлові празникували колись над водою, палили багаття, коло багаття ставили столи з наїдками і напитками, коло столів ставили здорові кукли Купайла й Марени, начеб то идоли бога Купайла і літнёї дощової хмари. Коло того багаття танцювали, гуляли, скакали через огонь і співали в честь сонця пісень. І тепер од того свята зосталась тільки звісна дівчача та хлопъяча играшка на Купайла. Окрім тих празників були ще язичеські святки весною, в честь весни, що й тепер додержалось де-неде на Україні й Білій Русі на Поліссі: роблять куклу з соломи і кидають її в воду або палять; та кукла зветься Мара чи Морена. То не Морена, а зіма, що її наче б то проганяють весною. А в де-яких місцях на селах вбірають найкращу дівчину в листя і водять по селу; та дівчина в листі—то ніби весна в зелені. В честь того свята на весні співали пісень, що і тепер звуться веснянкою. Од того весняного язичеського свята ще й тепер в селах зосталися веснянки, а з самого свята зостались дитячі весняні играшки: Кострюб, Ящур, Ворон, і багато инчих. Так-то, що для наших предків було свято, для теперішнёго народа стало играшкою, бо нарід став далеко розумніший.

В ті давні часи можна було брати по дві й по три жінки, як і тепер поводиться у татар та в турків. Молоді хлопці крали собі дівчат, тоді як вони виходили по воду, а найбільше на Купайла, а потім платили їх батькам віно. Тим-то ще й досі на весіллі, як їде молодий з поїздом, то запирають двері і не пускають ёго в хату, ніби бояться, щоб він не скрав дівчини, а дружки приспівують: „татарин, братік, татарин! продав сестрицю за талір.“ Мабуть колись і справді брати помагали хлопцям викрадати сестер.

В ті давні часи зза Балтицького моря, що аж коло Петербурга, почали прибувати Нормани чи Варяги, народ найбільше похожий на німців. Через озера та ріки вони заходили в Дніпро, а по Дніпру спускались в Чорне море і їздили в грецьку столицю Цареград, де тепер вже сидить турецький цар чи султан. Вони наймались на службу в військо грецьких царів. Поперед усёго вони зъявились в землі новгородських славъян і присилували їх платити подать, але новгородці схаменулись і прогнали їх. А тим часом в їх зайшла колотнеча, і вони забажали прикликати до себе варяжських князів, щоб вони давали їм лад. Вони послали за море послів і прикликали до себе варяжського князя Рюрика з братами і з дружиною, чи з військом: 862 року по Христовому Різдві Рюрик, на прізвище Русь, прибув з своїм родом та з дружиною до Новгорода і став першим новгородським князем, посадивши своє військо в инчих близчих городках. Тим часом од ёго дружини одрізнились два варяги: Аскольд і Дір. Вони поплили Дніпром в Грецію шукати собі долі. Пливучи по Дніпру,

вони побачили над Дніпром на горах город і спитали в Полян, чий то город? Поляне сказали, що було собі три брати: Кий, Щек і Хорив, і мали вони сестру Либідь. Вони збудували город і дали ёму ймення по старшому братові, а тепер народ платить подать Хозарам, що татарського коліна і живуть аж коло річки Волги, тиеї що за Доном. Тоді Аскольд і Дір зостались в Київі, і стали першими Київськими князями в землі Полян. Ставши князями в Київі, Аскольд і Дір здумали їхати в Цареград чи в Византію вже не в найми до грецького царя: вони здумали з ним воювати. 866 року Аскольд і Дір посадили своє військо на 200 човнів і поплили в Чорне море під Цареград. Але на морі піднялася буря, розбила й потопила багато човнів, а князі насилу добралися до Київа. Де-які руські прийняли христіянську віру од греків, і од того часу в Київі появились миж язичниками христіяни.

Тим часом в Новгороді вмер Рюрик і покинув маленького сина Игоря. Новгородським князем став Рюриків родич Олег. Олег любив войну і не всидів в Новгороді: він набрав собі багато війська, взяв маленького Игоря і потягся воювати й добувати землі. Вступивши в Дніпро, він зараз завоював город Смоленськ у Кривичів, поплів далі Дніпром і взяв у Сіверян город Любеч, а потім доплів до Київа, де сиділи Аскольд і Дір. Покинувши білшу половину човнів за Київом, він підъїхав під самий город і звелів своїй дружині сховатись в човнах, а сам послав в город сказати Аскольдові і Дірові, що їдуть варяжські купці в Цареград і хотять побачитись з ними, своїми земляками. Аскольд і Дір вийшли

з города над Дніпро. Тоді Олег вийшов до їх і звелів винести на руках маленького Игоря. Військо вискочило з човнів, а Олег промовив до Аскольда й Діра: „ви не князі і навіть не княжого роду, а я князь, а се княжевич Ігорь, Рюриків син.“ Аскольда й Діра вбили й поховали на горі; Олег ввійшов в Київ і назвав ёго мятірью руських городів, тоб-то своею столицею. З того часу Київ довго був столицею, а наша Україна з того часу почала зватись *Русь*, бо таке було прізвище варяжських князів.

Маючи в своїх руках новгородських Славян, Кривичів, Сіверян і Полян, Олег задумав завоювати й инчі землі. Поперед усёго Олег напався на Деревлян і присилував їх платити подать по чорній куниці од кожної хати; потім пішов за Дніпро і присилував платити собі подать Сіверян, потім пішов на річку Сож, де жили Радимичі, ляхівське племъя, що вивів з Польщі Радим, і завоював їх землю; потім покорив Дулібів, Хорватів і Тиверців і збудував з усіх тих земель царство. В Новгороді Олег покинув своє військо, щоб воно обороняло ёго од ворогів, і од того часу Новгород залежав од Київа.

Упоравшись дома в своєму царстві, Олег 907 року здумав воювати з греками. Він набрав багато війська, посадив его на 2000 човнів чи кораблів, по сорок чоловіка в кажному човні, і поплів Чорним морем під Цареград. Греки заперли порт, де стояли їх кораблі, і не пустили ёго доплисти до города морем. Тоді Олег вивів військо на землю, зруйнував під городом села, попалив палати й церкви, побив велику силу греків і вже під-

ступив під самий город. Греки побачили, що не жарти, послали до ёго послів і звеліли сказати, що вони дадуть ёму багато грошей, скільки ёго душа забажає. Кажуть, що хитрі греки послали ёму гостинця: наїдків і напитків з отрутою, але Олег догадався і не схотів нічого покуштувати. Олег згодився на мир і послав в столицю пъять послів з своєї дружини переговорити з греками про мир. Посли виговорили багато грошей на кожний корабель ще й на кожний український город, і таке право для українських купців, щоб їм можна було торгувати в Цареграді ще й шість неділь брати од греків без плати харч, скільки вони схотять: хліба, вина, мъяса, риби й овощів, ще й шість неділь дурно паритись в лазнях; а як будуть українці вертатись додому, то ще й на дорогу наберуть харчі, якорів, кодол, парусів, чого тільки їм буде треба. Греки пристали на те і грецькі царі Леон і Олександер присягли на хресті. Олег з дружиною присягли посвоёму і клялись збруею і своїми богами: Перуном та Велесом. Олег повісив свій щит,—такий кружок, котрим заслоняв груди од стріл,— на цареградських воротах, і вернувся додому, набравши в греків золота, оксамиту, шовку, вина, овощів і всякого добра. Ёго варяжські дружини пороспинали на кораблях паруси з шовку. Через чотирі роки Олег знов послав послів в Цареград, щоб затвердити мир. Посли вернулись до Киіва з дорогими дарами 912 року, і того ж року Олег помер. Про ёго смерть народ росказував, ніби раз Олег спитав в одного знахуря, од чого станеться ему смерть. Знахур одказав ёму, що він умре од свого найлюбішого коня, на котрому він усе їздить.

Олег звелів годувати коня, держати ёго в стані, але сам більше не їздив на ёму і не бачив ёго, доки не пішов з військом на Цареград. Вернувшись до Киіва, Олег спитав: „де ж тепер мій кінь?“ Ёму сказали, що ёго кінь давно вже здох, а ёго кістки викинули на поле. „От тобі й знахур! кінь пропав, а я живу“, промовив Олег і поіхав подивитись на кістки свого коня. Олег скочив с коня, наступив на череп свого коня і промовив, осміхаючись: „чи вже ж міні доведеться вмерти од сёго черепа?“ Тільки що він промовив ті слова, з черепа вилізла гадюка і вкусила ёго за ногу. Олег занедужав і вмер. Ёго поховали на горі Щекавиці, де й тепер у Киіві кладовище.

Після смерти Олега киівським князем став Рюриків син Игорь. В той час, як Олег ходив воювати з греками, Игорь сидів в Киіві. Він узяв собі жінку Ольгу з города Пскова зпід Новгорода. Забувши про мир з греками, Игорь здумав і собі добути слави й усякого добра і почав войну з греками. Він посадив військо на човни і поплів до Цареграда. Тільки що вони підплили під город, а греки почали кидати на їх човни якийсь огонь, і попалили багато човнів. Игорь повернув човни в друге місце, і звелів грабувати береги й палити села, але грецьке військо прогнало руських. Вони вернулись додому і росказували, ніби греки попалили їх човни якимсь непростим огнем, похожим на блискавку. Вернувшись додому, Игорь набрав ще більше війська, послав за море кликати до помочі варягів і повів військо морем і сухопуттю через болгарську землю на Дунаї. Болгари дали звістку в Цареград, а греки вислали послів до

Игоря, дали ёму золота, срібла і шовку та й просили, щоб він не зачіпав їх і вернувся до Киіва. Игорь так і зробив: вернувся додому і послав послів в Цереград, щоб затвердити знов мир з греками, доки сяє сонце і стоіть світ. Игореві посли вернулись до Киіва з грецькими послами, і ще раз і греки, і украінці присягали на мир: Игорь повів грецьких послів на гору, де стояв Перун: руські поклали перед Перуном свої щити і збрую і присягнули перед Перуном. Але вже були миж киянами й христіяне. Христіян повели до церкви святого Илії, котра була вже собором. Мабуть тоді в Киіві було вже чимало христіян, хоч князі були ще язичники.

З того часу почали находити на широкі степи коло Чорного й Каспійського моря усякі татарські народи. Ще за часів Олега під Киівом показалась орда Венгрів чи Угрів. Венгри не довго стояли на Украіні і потяглися далі на захід сонця та й осілись за Карпацькими горами аж понад Дунаєм. Слідком за ними прийшли на степи Печеніги і почали тревожити народ, нападаючи на гряниці. Игорь постановив з ним мир.

За часів Игоря Деревляне не схотіли платити ёму податі. Игорь на старість вже не ходив сам збірати податі, (бо тоді сами князі їздили з дружиною брати подать): він посилав на томісць свого старого боярина Свінельда. Свінельд став дуже багатий, бо клав у свою кишеню ту подать ще й свою дружину надаряв. Тоді Игорева дружина сказала ёму: „Свінелодові слуги стади багаті на всяке добро, а ми стали голі: йди, князю, з нами збірати податі, то й ти добудеш добра, й ми“. Игорь пішов в деревлянську землю і почав грабувати людей. Пославши дружину

додому, він хотів ще трохи походити. Деревляне тоді сказали: „внадиться вовк до овець, то переносить усю череду, поки его не вбъють. Оттак буде й нам з сим князем.“ Росказують, ніби Деревляне нагнули верхи двох дерев, привъязали Игоря за ноги та й пустили дерево. Дерево порснуло й розірвало Игоря пополовині, а ёго дружину Деревляне повбивали.

Игорь був князь недобрий для свого народа, зажирливий ще й до того боязкий. Після того як ёго розбили греки під Цареградом, він сидів дома, а за ёго скрізь справувався ёго воевода Свінельд.

Після смерти Игоря зостався маленький син ёго Святослав. Ольга, жінка Игоря, почала правити царством, а ій помагав воевода Свінельд. В той давній час був такий звичай, що коли кого вбьють, то родичі вбитого повинні були мститись, доки не вбивали того чоловіка, що вбив їх родича. Батько був повинен мститись за смерть сина, брат за кров брата. Ольга, не дожидаючи, доки виросте син Игоря, Святослав, і помститься над Деревлянами, здумала сама помститись. Тим часом Деревляне почали собі так мидікувати: „але ж ми вбили князя Игоря; тепер посватаймо Ольгу за свого князя Мала, а з її сином Святославом зробимо, що схочемо.“ Порадившись миж собою, вони посадили в човен двадцять значніших чоловіка і послали в Київ. Ольга покликала їх до себе і спитала в їх, чого вони прийшли. Вони сказали Ользі: „у нас були добрі князі, а твій чоловік грабував нас як вовк: тим-то ми ёго вбили, а тепер просимо тебе, йди заміж за нашого князя Мала.“ Тоді Ольга промовила до їх: „любо міні вас слухати;

адже ж справді мій чоловік уже не воскресне. Але я хочу зробити вам честь перед моїм народом. Ідіть назад, сядьте в човен, а як я завтра в ранці пришлю по вас своїх людей, то ви скажіть їм: не підемо ми пішки, не поїдемо й кіньми: несіть нас в човні". Деревляне пішли собі до човна, а Ольга звеліла в ночі викопати яму на дворі коло свого терема чи палаца, що стояв за містом, а в ранці послала за гістьми. Деревляне тоді сказали: „не підемо ми пішки, не поїдемо ні кіньми, ні возами: несіть нас в човні." Кияне сказали: „ми люде невільні: наш князь убитий, а княгиня хоче йти заміж за вашого князя." От понесли їх кияне, а вони пороспиралися в човні та пишались перед киянами. Кияне принесли їх на подвірья та й укинули в яму з човном. Ольга вийшла, нагнулась над ямою та й питає: „а чи добра вам честь?" А вони одказують з ями: „Ой це ж нам гірше од Игоревої смерти". Тоді Ольга звеліла засипати їх живими землею, а тим часом послала до Деревлян і веліла їм сказати: „коли ви й справді просите мене до себе, то пришліть ще більше людей та ще значніших, що б я з честю прибула до вас, а то мої кияне ще й не пустять мене." Деревляне вибрали ще кращих людей і послали до Київа. Ольга звеліла витопити лазню і просила їх попаритись. Як тільки вони ввійшли в лазню, Ольга звеліла заперти двері й запалити лазню, і вони всі там погоріли. Тим часом Ольга послала сказати Деревлянам: „я вже в дорозі, готуйте меди на поминки по Игореві: я справлю тризну і поплачу над ёго могилою." Древляне наварили меду, а Ольга прибула до їх з невеличкою дружиною свого чоловіка, звеліла

насипати високу могилу, а потім почала справляти поминки. Деревляне посідали й почали пити, а Ольжина дружина не пила та їм служила. „Де ж та дружина, що ми посилали за тобою?“ спитали Древляне в Ольги. „Їде з моєю дружиною, “одказала Ольга. Як Деревляне попились, то вона одійшла набік і звеліла своїй дружині вбивати Деревлян: Кияне вбили 5,000 чоловіка. Тоді Ольга вернулась до Київа і почала збірати військо, щоб іти воювати в Деревлянську землю.

Минув рік, і Ольга з військом пішла на Деревлянську землю, взявши з собою маленького синка Святослава. Деревляне вийшли проти Ольги з військом. Як тілько обидві дружини зійшлися, Ольга звеліла посадити Святослава на коня. Святослав кинув на Деревлян стрілу, а стріла полетіла миж ухами коня та й упала в ёго ногах: такий був маленький Святослав. Тоді Свінельд промовив: „князь уже почав, даваймо й ми за князем!“ Як ударили вони на Деревлянське військо, та й прогнали ёго. Деревляне повтікали в городи й позапірались. Ольга пішла до города Коростеня, де вбили Игоря, простояла з своїм військом ціле літо, а таки міста не взяла. Тоді Ольга почала улещати їх хитрими словами і сказала до їх: „чого ви сидите і не здаєте міні города? Вже всі ваші городи в моїх руках; я накинула на їх подать, і вони спокійно орють та сіють. Буде вже з мене тиєї помсти за смерть Игоря. Я знаю, що в вас нема тепер нічого. Дайте міні невеличку подать: з кожної хати по три голуби і по три горобці.“ Коростенці дуже зраділи, зібрали ту подать і одіслали Ользі. Як тільки настав вечір, Ольга звеліла своїм киянам попривъязувати до ніжок кожного голуба

й кожного горобця ганчірку з сіркою, запалити й пустити на волю. Кожний голуб полетів з вогнем в своє гніздо, кожний горобець полетів під стріху, і все місто разом спахнуло полумъям. Гасити неможна було, бо всі хати горіли разом. Люде почали втікати за город, а там їх ловили й брали в полон. Запаливши Коростень, Ольга забрала собі в неволю значніших людей, часть оддала за рабів дружині, а решту зоставила і звеліла їм платити собі подать.

Так росказує про Ольгу в своїй книжці святий Нестор, котрого й тепер мощі лежать в Київі, в Печерах. Але сам Нестор жив уже через сто літ після смерти Ольги і записав все в свою книжку так, як росказували ёму старі люде, а ті люде, може, де що й прикинули од себе, як звичайно буває в світі. Тим-то й се оповідання про помсту Ольги трохи похоже на казку. Мабуть було так, що Деревляне вбили Игоря, і не хотіли платити податі, а Ольга пішла на їх з військом, забрала й попалила їх город і знов присилувала їх платиті собі подати. Після того Ольга не воювала ні з одним народом. Як женщина, вона тільки любила давати порядок і хазяйствувати в своєму царстві: вона зараз з сином і з дружиною объїздила всю деревлянську землю, давала скрізь порядок і наклала на людей податі; звідтіль вона поїхала в далекий Новгород і в новгородській землі позаводила кращі порядкі, понакладала податі, поробила на річках перевози. 957 року Ольга поїхала в Цареград з своїм небожом, з послами, з купцями, з значними женщинами. Вона так сподобалась грецькому цареві, що він хотів її сватати. Ольга не сперечалась, але попросила попереду

охрестити себе, і царя просила бути хрещеним батьком. Як тільки її охрестили, то цар знов почав її сватати, але вона мабуть не хотіла за ёго йти заміж і сказала: „християньський звичай такий, що хрещений батько не може женитись з своєю хрещеною дочкою.“ „Перехитрила ж ти мене, Ольго!“ промовив император, надарив її золотом та сріблом й одпустив її в Київ. Ольга взяла собі християнського священика і привезла в Київ. Вона вговорювала свого сина Святослава, щоб і він вихрестився, але Святослав не схотів. „Як я прийму новий закон, нову віру, то моя дружина буде сміятись з мене,“ сказав він Ользі і до смерти зостався язичником.

Святослав виріс і ще за життя своєї матері став Київським князем. Він більше од усёго любив войну, цілий свій вік ходив воювати з усякими народами і навіть ніколи не сидів у Київі. Йдучи на войну з якими нибудь народами, він посилав сказати їм: „йду на вас!“ і зараз нападав на чужу землю. Їдучи в поход, він не брав з собою ні возів, ні казанів, бо ніколи навіть не варив мъяса в казанах. Він різав тонкими шматочками чи кінське мъясо, чи воляче, чи дичину і пік ёго на жару. Ні він, ні ёго військо ніколи не спало в шатрах, а просто неба на землі, підостлавши під себе повсть, підмостивши під голови сідла.

На схід сонця од Чернигова, на річці Оці, де тепер живуть великороси, (чи, як дражнять їх на Україні, кацапи) жило одно племя, що звалось Вятичами. Вятичі платили податі не Святославові, а Козарському цареві, чи Каганові, що жив з своєю ордою на Дону. Святослав кинувся з своїм військом на Дін, завоював Козарську

столицю на Дону Білу-Віжу звідтіль кинувся аж під Кавказькі гори, де тече річка Кубань і де тепер живуть Чорноморські українські козаки. Там тоді блукали якісь Яси та Касоги. Святослав завоював їх землю, що тоді звалась Тмутаракань, звідтіль пішов на велику річку Волгу і там побив татарські народи, і вже, вертаючись додому, по дорозі побідив Вятичів і наклав на їх податі.

Святослав не всидів довго у Київі без войни. Грецеський цар Никифор почав войну з Арабами і боявся, щоб на ёго з другого боку, од Дунаю, не напали Болгари. Він послав до Святослава посла і підкупив ёго золотом, щоб він тим часом напав з військом на Болгар. 967 року Святослав пішов на Дунай і завоював Болгарію. Ёму так сподобалася Болгарія, що він покинув Київ і Україну та й зостався жити в Болгарії, в Переяславці на Дунаї. Київ зостався без князя: там жила Ольга з малими Святославовими дітьми. Тоді низче Київа за Трипіллям і понад Россю вже були степи, де гуляли усякі орди народів, що виходили з далекої сторони Азії. Ні одна орда диких народів не минала Київа. В той час як Святослав сидів в Переясловці, на Київ напали Печеніги: вони обступили Київ кругом, так що неможна було ні з Київа вийти, ні в Київ війти. На самій Либеді неможна було напувати коней, бо там стояли Печеніги. Ольга заперлась в городі з малими онуками, а боронити Київа не було кому. Люде мало не померли од голода й смаги, бо й води трудно було достати. Воєвода Претич зібрав за Дніпром чимало людей, посадив на човни, але побоявся нападати на Печенігів, бо їх було дуже багато. Тоді кияне почали шукати такого чоловіка, щоб пішов за Дніпро та сказав

Претичові, як він не нападе завтра на Печенігів, то вони оддадуть город Печенігам. От і знайшовся один сміливий хлопець. Він узяв гнуздечку, вийшов за город і почав ніби шукати коня. „Чи не бачив хто мого коня?“ спитав він у Печенігів, ходячи помеж ними (бо вмів говорити попечеиіжський). Печеніги подумали, що то ходить таки Печеніг й не зачепили ёго, а він помаленьку дойшов до Дніпра, та як скине з себе одежу та в Дніпро! Печеніги тоді постерегли, що то за чоловік, та давай стріляти на его; але він переплів Дніпро, а з другого боку подали ёму човна. Тоді він росказав людям, що кияне хотять оддати ворогам город, як тільки вони не дадуть їм помочі. Претич сказав: „коли так, то ми завтра підступимо під город в човнах, вхопимо княгиню з княжатами та й утічемо з ними, а то буде нам од Святослава, як тільки він прибуде.“ От другого дня світом всі сіли на човни та й затрубили в труби; а до їх обізвались з Київа. Печенігам здалося, що приїхав Святослав: тоді вони давай утікати. Тим часом Ольга сіла з княжатами на човен та й переїхала на другий бік Дніпра. Тоді печеніжський князь прийшов до Претича та питає в ёго: „хто се прибув до Київа?“ а Претич одказуе ёму: „люде з того боку Дніпра.“ „А ти ж князь?“ спитав він у Претича; „ні, я тільки княжий чоловік, а князь іде позаду з військом,“ промовив Претич зумисне, щоб налякати ёго. „То будьмо ж приятелями!“ промовив печеніжський князь. „То й будьмо!“ сказав Претич. Вони подали один одному руки і помінялись дарами: князь подарував Претичові коня, шаблю й стріли, а Претич дав ёму меч, щит, чи такий мідний кружок, щоб ним заслоняти груди од стріл,

і броню,—таку одежу з залізних кілець, щоб стріла не достала до тіла. Після того Печеніги оступились од Київа, але не дуже далеко. Тоді кияне послали до Святослава в Переяславець і сказали ёму: „ти, князю, чужої землі шукаєш, про чужу землю дбаєш, а од своєї одцурався. Нас трохи не забрали Печеніги з твоєю матірью і з твоїми дітьми, а коли не вернисся, то й справді колись нас заберуть. Чи вже ж тобі не шкода твоєї рідної землі, твоєї матері та малих діток?“ Святослав сів з дружиною на коней, приїхав до Київа, зібрав військо і прогнав Печенігів у степ. Але він недовго жив у Київі: „не любо міні жити в Київі,—сказав він матері й боярам,—міні хочеться жити в Переяславці на Дунаї: то середина моєї землі; туди з усіх усюдів звозять усяке добро: од Греків золото, вина, овощі, матерії, од Чехів і Угрів срібло та коні, з Русі звірині шкури, віск, мед і рабів.“ Тоді Ольга промовила до ёго: „Ти бачиш, що я вже слаба: куди ж ти од мене одъїжджаєш? Поховаєш мене, то йди, куди хоч.“ Ольга через три дні вмерла, її оплакав син, і онуки і ввесь народ. Ольга за життя не звеліла справляти по собі язическої тризни; її поховав священик похристіянський.

Поховавши матір, Святослав розділив руську землю миж своїми синами: старшого сина Ярополка посадив у Київі, а середульшому Олегові дав Деревлянську землю. Був у ёго ще й третій син Владимир од материної ключниці рабині Малуші, бо тоді в князів було покільки жінок. Новгородці прийшли в Київ і просили собі за князя Ярополка, або Олега, але вони не схотіли їхати в Новгород. Тоді Добриня, брат Малуші, намовив їх,

щоб вони просили в Святослава Володимира. Вони так і зробили і взяли до себе малого ще Володимира, а з ним поїхав в Новгород і дядько ёго Добриня. Розділивши Русь миж своїми синами, Святослав покинув свою землю і поїхав з дружиною в Болгарію. Тим часом в Болгарії настали инчі часи: новий грецький цар Іван Цимісхій помирився з Болгарами і збунтував їх проти Святослава. Болгаре заперлись в городі, зачинили перед Святославом ворота і не пустили ёго в город. З города вийшло військо, і Святослав мусів з ним воюватись. Болгари вже почали перемогати руських, але Святослав промовив до своїх: „мабуть нам судилося тут пропасти; а нумо разом та гаразд, брати та дружино!„ Ввечері Святослав розбив Болгарське військо, взяв город і послав сказати грекам: „хочу взяти і ваш город, як узяв цей!“ Греки сказали: „скажи лучче нам, скільки в тебе війська, то ми дамо тобі плату на кожного чоловіка та й помиримось.“ Греки були хитрі: їм хотілось довідатись, скільки було війська у Святослава. Святослав сказав, що в ёго війська 20,000, хоч у ёго було всёго-на-всёго 10,000. Тоді Греки набрали 100,000 війська і напали на Святослава. Як глянули руські що в греків така сила війська, та й злякались. Тоді Святослав промовив до дружини: „тепер нам нема де дітись! хоч не хоч, а треба стати проти їх. Не опоганьмо ж руської землі! Поляжмо кістками! Мертвим не сором! Я буду держати перед, а як поляже моя голова, то як собі сами знаєте.“ Дружина одказала: „де твоя голова ляже, там і ми покладемо свої голови.“ Святослав ударив на греків, Греки подались та навтікача! Святослав погнався за ними аж під

Цареград чи Константинополь та все палив та руйнував грецькі города. Цар скликав своїх бояр та й каже: „щож нам тепер робити“? а бояри сказали: пошлім ёму попереду дари та й побачимо, до чого він ласий. От і послали до Святослава послів і одного митця і сказали ёму, щоб він пантрував добре на Святославове лице. Греки прийшли, поклонились і пороскладали перед Святославом золото та дорогі матерії. Святослав не глянув на те все і, дивлячись на стіни, промовив до своїх хлопців: „сховайте отсе о!“ Посли вернулись і росказали, що Святослав навіть не глянув на їх дари. „А пошлімо ёму збрую, що то він скаже“, сказали греки. От вони і послали ёму меч і всяку збрую. Святослав взяв меч у руки і довго милувався ним. „Та й лютий же сей чоловік“, сказали греки: „треба ёму заплатити подать, бо він наробить нам лиха, коли на золото й не дивиться, а любить меч та збрую.“ Тоді греки послали ёму подать і на живих і на вбитих воінів, і він вернувся в Переяславець. В Святослава зосталось не багато дружини: він боявся, щоб греки й болгари не побили ёго дружини і не вбили ёго і хотів іти в Київ набірати війська. Збіраючись у дорогу, Святослав послав до грецького императора Івана Цимісхія, щоб помиритись з ним навіки, і просив ёго приїхати, побачитись з ним. Грецький цар виїхав на берег Дуная. На ёму і на ёго дружині одежа сіяла сріблом та золотом. Святослав приплів на човні Дунаєм з невеличкою дружиною. Один вчений грек Лев Діякон бачив Святослава й обписав, який він був. Святослав був середнёго зросту, з плисковатим носом, з синіми очима, з густими бровами і великими

кудлатими вусами. Бороди в ёго не було; голова була обстрижена, а на голові висіла довга чуприна, чи, як на Україні кажуть, оселедець: зовсім так, як і тепер на Україні ходять молоді хлопці. Шия в ёго була товста, груди широкі, лице насупляне й лихе. В одному усі в ёго висіла сережка з дорогим камінцем і з двома перлами. На ёму була біла одежа, мабуть біла сорочка, і тільки біліша, ніж на ёго дружині. Він гріб веслом наврівні з другими воїнами. Поговоривши трохи з Іваном Цимісхіем, Святослав поїхав назад і швидко вибрався в дорогу.

Хоч Святослав побідив греків, але коли він мусів вернутись до Київа і покинути свій любий Переяславець, та ще й згодитись на невигодний для себе мир з греками, то певно ёму приходилось трохи круто. Одначе й греки росказують в своїх книжках, що Сятослав бився дуже сміливо з греками, та коли ж у греків була велика сила війська, а в ёго була мала дружина. Мабуть воно так було, що Святослав сміливо бився з греками, палив і руйнував їх села й города, але греки і ёго розбивали, і щоб він, одчепився од їх, дали ёму одчіпного всяких дарів, аби тільки він собі їхав додому. Після того Святослав сів з дружиною на човни та й поплів з Дунаю в Чорне море, а з моря в гирло Дніпра до самих порогів. А тим часом Болгари послали сказати Печенігам, що жили коло порогів, та коло тих скель, котрі загатили Дніпро, що Святослав вертається до Київа з великим багацтвом та з невеликою дружиною. Старий воєвода Свінельд радив, щоб він обійшов пороги, де засіли Печеніги, але він не послухав і поплів човнами через пороги. Печеніги заступили ёму дорогу. Святослав зо-

стався зімувати коло порогів, а Свінельда послав до Київа набірати більше війська. Тим часом в Святослава вийшла харч; військо поїло всі свої коні. Весною Святослав знов поплів через пороги, але тут на ёго напав печеніжський князь Куря. Печеніги вбили Святослава, зробили з ёго черепа чашу, обкували золотом і пили з неї. Свінельд сам прибув до Київа. Як бачимо з цёго всёго, то Святослава неможна навіть назвати київським князем. Він і не жив у Київі, і рідко туди заглядав. Увесь свій вік він ходив по чужих землях воювати та добра добувати, а Київа не було кому навіть обороняти од степових диких орд. За ёго життя правила царством ёго мати Ольга, а послі ёго молодий син Ярополк з боярами. Святослав розпросторив руське царство далеко на схід сонця, і на північ: аж до Кавказських гір, де тепер Чорноморські козаки на Кубані, і до річки Волги. Він любив войну і жив тільки войною. Давати порядок і раду в руській землі він не мав ні хисту, ні снаги. Святослав ще був щирий битливий та сміливий Варяг, а не хазяйновитий спокійний українець.

Після смерти Святослава в Київі став князем ёго старший син Ярополк. Ярополкові було тоді одинадцять літ, і землею правив старий воевода Свінельд, що був і при ёго батькові і про дідові Игореві. Миж братами князями зараз почалася колотнеча, і здається в тім був винен ніхто більше, як Свінельд. Давні князі дуже любили ходити на влови на звіря. Раз син Свінельдів Лют пішов на влови, погнався за звіром та й увігнався аж у Олегову землю в Древлянські ліси. Саме тоді виїхав на влови Олег та й стрівся з Лютом у лісі. Олег розсердився, спитав, хто він такий, і хоч

довідався, що то був Лют, Свінельдів син, одначе вбив єго. Свінельд здумав помститись над Олегом за смерть свого сина і почав намовляти Ярополка, щоб він одійняв в Олега Деревлянську землю. Ярополкові минуло шістьнадцять, а Олегові пъятьнадцять літ: вони були молоді хлопці. Ярополк послухав старого Свінельда і повів своє військо в Деревлянську землю на брата. Коло міста Овруча Ярополк розбив братове військо: воно втекло в Овруч і почало товпитись на мосту, що був над ровом коло городських воріт. Люде почали падати з мосту тай зіпхнули й Олега: зверху на їх попадали коні, подушили багато людей і задушили Олега. Ярополк ввійшов в Овруч, взяв братову волость і звелів шукати брата. Один чоловік сказав, що бачив, як учора зіпхнули Олега з мосту в рів. Повитягали трупи, знайшли Олегове тіло, принесли в горницю і поклали на килимі. Ярополк почав плакати і промовив до Свінельда, показуючи на мертвого Олега: „радій тепер, бо сталося, як ти хотів.“ Певно один Свінельд хотів Олегової смерти. Тим часом Володимир довідавшись, що Ярополк убив Олега, злякався і втік за море до Варягів, а Ярополк послав своїх намісників і взяв Новгород. Через три роки Володимир найняв собі варяжське військо, прогнав Ярополкових намісників і послав сказати братові, що йде на Київ з військом. Володимир хотів запрохати йти на Ярополка і Полоцького князя Рогволда. У Рогволда була дочка Рогніда, і Володимир послав сватів сватати собі Рогніду. Вона була вже заручена за Ярополка і не хотіла йти заміж за Володимира тим, що він був син Ольжиної рабині Малуші. Володимир разсердився, набрав війська з усяких народів, пішов на город Полоцьк, взяв єго, вбив

Рогволда і ёго двох синів і силою оженився з Рогнідою. І тут був всёму винен старий Володимирів дядько Добриня, лихий чоловік, бо він послі так допік новгородцям, щоб вони вихрищувались, що новгородці склали про ёго приказку: Добриня охрестив нас мечем. З Полоцька Володимир пішов з великим військом на Київ. Ярополк злякався і заперся в городі з військом і з воєводою Блудом. Володимир переманив до себе воєводу Блуда облесливими словами: „допоможи міні вбити брата,“ сказав він Блудові, „і ти міні станеш за рідного батька. Не я почав вбивати братів, а він; а я тільки боюсь, що він і мене вбье.“ Хитрий Блуд почав піддурювати молодого Ярополка і порадив вийти з Київа, де ніби кияне змовляються з Володимиром. Ярополк вийшов з військом і заперся в місті Родні коло гирла і Росі. Тим часом Володимир ввійшов в Київ, а потім обступив з військом Родню. В Родні став великий голод. Тоді Блуд почав знов піддурювати Ярополка і сказав ёму: „чи ти бач, скільки війська в твого брата! Нігде тобі дітись; треба миритись з братом. Йди до брата та скажи ёму: „що міні даси, те й візьму.“ А тим часом Блуд дав звістку Володимирові, що до ёго прийде Ярополк. Один чоловік, на ймення Варяжко, остерігав Ярополка, але Ярополк не послухав ёго та й пішов. Як тільки Ярополк ввійшов у двері, два варяги прокололи ёго мечами, а Блуд причинив двері і не пустив Ярополкових людей. Ярополк був хлопець смирний і добрий, він любив християн, і мабудь язичники за те зрадили ёго і видали ёго Володимирові. З того часу Володимир вступив у Київ і став великим князем над усією Русю.

КИЇВСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ

СВЯТИЙ ВОЛОДИМИР

І ЄГО ПОТОМКИ.

Володимир був найменчий син київського князя Святослава од Малуші, що була ключницею в єго матері княгині Ольги. За життя свого батька він був князем в Новгороді. Після смерти Святослава в Київі став князем найстарший син єго Ярополк. Володимир прийшов з військом під Київ, вигнав брата з Київа, заманив єго до себе і велів єго вбити, а сам став київським князем в 980 році після Христового Різдва. Він дуже любив язичеську віру, бо зріс в Новгороді, куди єго завезли новгородці ще маленьким, випросивши собі за князя в Святослава. В Новгороді тоді ще не було ні чутки, ні вістки про христіянську віру. Ставши князем у Київі, Володимир поставив на горі за своїм двором багато идолів усяких богів, і миж ними деревъяного идола Перуна з срібною головою і золотими вусами. З того часу перед идолами почали приносити жертви з людей: кияне давали різати й палити перед ними своїх синів та дочок.

983 року Володимир ходив воювати з Ятвягами на далеке Полісся аж за Берестям в Гроднянщину, а вер-

нувшись додому, приніс богам жерту. Бояре й старі люде сказали: „а киньмо жереби на хлопців та дівчат! кому припадуть жереби, того й принесемо на жертву богам.“ Жереби припали молодому й гарному синові одного варяга християнина. Кияне пішли до ёго й сказали, щоб він оддав свого сина на жертву. Варяг сказав їм, що їх боги, не боги, а дерево, а коли їм треба ёго сина, то нехай пошлють котрого нибудь бога, та й нехай він сам ёго візьме. Кияне розсердились, роскидали огорожу; варяг з сином вилізли на сіни. Кияне підрубали стовпи, сіни впали, і їх обох убили. З цёго ми довідуємось, що в Київі вже було багато християн.

Володимир пожив у Київі і мабуть придивився, що язическа віра не дуже добра, та й задумав прийняти яку нибудь инчу віру. Инчі де-які народи зараз довідались про те і почали посилати послів, щоб Володимир прйняв їх віру. Приходили посли од магометан чи од татар, од німців католиків, од греків і навіть од жидів. Володимир слухав, як кожний хвалить свою віру, але як магометани сказали, що їм неможна їсти свинини й пити вина, то він одказав їм: „Русь любить пити, без сёго нам і жити неможна,“ та й не прийняв їх віри. Потім Володимир слухав, що ёму говорили жиди, а далі спитав: „де ж ваша земля?“ Жиди сказали, що їх земля колись була в Єрусалимі, але Бог за їх гріхи розсіяв по всій землі. „Коли вас Бог розсіяв, то так-само розсіє й мій народ, як він прийме вашу віру“, сказав їм Володимир та й не прийняв жидівської віри. Приходили до ёго католики, а після всіх прийшов один учений грек, говорив ёму про свою віру, а далі розгорнув перед ним

образ страшного суду, де були намалёвані грішні й праведні. Володимир дивився на той образ, а далі промовив: „добре тим, що стоять по праву руку, але горе грішним, що стоять по ліву руку.“ Після того Володимир зкликав бояр та й сказав їм: „кожний хвалить свою віру, але лучче послати послів, щоб вони побачили, у котрого народа краща віра.“ Посли були скрізь, поїхали в Цареград і пішли на службу Божу в церкву. Їм так сподобалася грецька віра, що вони потім сказали до Володимира: „хто покуштує солодкого, то навпісля не схоче гіркого: так само й ми не хочемо бути язичниками. Як-би грецька віра була не гарна, то й твоя баба Ольга не прийняла б її.“

Саме тоді Володимир пішов у Крим на грецький город Корсунь і хотів ёго завоювати. Греки добре оборонялись. Володимир звелів насипати кругом Корсуна вал, а городяне підкопалися під стіни та й переносили в ночі землю в город. Один корсунець Анастас кинув в Володимирове військо стрілу, а на стрілі було написано: „на сході сонця од города є криниці, а з криниць проведяна вода канавами в город. Засип канави, і городяне од смаги мусітимуть оддати тобі город.“ Володимир зняв очі до неба та й промовив: „коли се станеться, то я вихрещусь.“ Зараз він знайшов ті канави, звелів їх засипати землею, і корсунці не видержали смаги та й одчинили ёму ворота. Володимир ввійшов в місто і зараз послав в Цареград до грецьких царів Василя й Косцянтина сказати: „я чув, що в вас є сестра Ганна: як не віддасте її за мене, то я з вашою столицею зроблю те саме, що й з Корсунем.“ Царі одказали ёму:

„наша сестра христіянка, а ти язичник. Вихрестись, то й сестру віддамо, і сам будеш в раю.“ Володимир зараз згодився. Царівні Ганні дуже не хотілось їхати в Крим до Володимира. „Лучче б міні вмерти, ніж їхати! оце їду, наче в полон!“ промовила вона. Брати вговорили її, вона сіла на корабель, забрала священиків і поплила в Крим. Володимир охрестився, і ёго назвали похристіянський Василем. Після того він повінчався з царівною Ганною, взяв з собою Анастаса і православних грецьких священиків, вернув грецьким царям город та й поїхав до Київа.

Прибувши до Київа, Володимир зараз охрестив своїх синів, як кажуть, на теперишнёму Хрещатику, од чого ёго так і назвали, а потім велів звалювати идолів: одних порубали, других попалили, а найстаршого миж ними, Перуна, привязали до кінського хвоста та й потягли з гори до Дніпра. Дванадьцять чоловіка били ёго ломаками, щоб показати, як треба знущатись над идолами. Темний народ біг за Перуном і плакав. Перуна вкинули в Дніпро і поставили понад берегом людей, щоб одпихали ёго од берега палицями, доки він не мине порогів. Після того митрополіт Михаїл, священики і сам Володимир пішли по місту вговорювати народ приставати на нову віру. Де-хто приставав, де-хто не хотів, і багато людей спереляку повтікало на степи та в ліси. Але вже в Київі було багато христіян. Володимир звелів одного дня зрана всім зібратись коло Дніпра, щоб разом усім охреститись. Люде зібрались і ввійшли у воду; великі держали маленьких дітей на руках. Священики стояли на березі і читали молитви, а Володимир, знявши руки вгору, мо-

лився Богу. Зараз після того Володимир почав становити в Київі церкви. На тому місті, де стояв Перун, він збудував церкву св. Василія. Після того Володимир послав священиків хрестити народ в городи й села. Володимирів дядько Добриня пішов з митрополітом Михаїлом аж у Новгород, поскидав і там идолів, хрестив багато народу і збудував церкву. Але в Новгороді не так швидко народ пристав до нової віри. Раз новгородці, почувши, що йде до їх Добриня з тисяцьким Путятою, розламали міст, не пустили ёго в город, розваляли церкву, роскидали ёго хату, заграбили ёго добро, вбили ёго жінку і родичів. Путята в ночі переплів на човнах річку з військом і напав на новгородців. Новгородці почали з ним воюватись і трохи ёго не вбили. Добриня привів більше війська, почав палити хати язичників і розбив новгородців. Архиерей силою охрестив багато людей в річці і понадівав їм на шию хрестики. Тоді новгородці склали приказку: „Путята хрестив вогнем, а Добриня мечем.“ Сам Володимир ходив з архиереями далеко на Волинь, щоб навчити людей християнській вірі, збудував в той час на Волині город Владимир і в ёму поставив церкву Богородиці. Але не вважаючи на те, християнська віра тільки швидко розійшлася в городах та понад Дніпром, куди легче було рознести її. В місцях далеких од Київа, в далеких лісах на Поліссі, народ ще довго держався старої язическої віри. З київської Печерської Лаври виходили ченці в далекі краї, вчили язичників новій вірі, хрестили їх, будували церкви; але ще через двісті й триста літ після Володимира народ держався старої віри, або хоч і ходив до церкви, та не кидався і язи-

чества: справляв святки християнські і свої давні язичеські, як наприклад, на Різдво Христове празникував свого давнёго Коляду, а на Івана Хрестителя язичеського Купайла. Од того часу ще й досі в нашому народі по селах задержались язичеські дуже давні пісні, колядки, веснянки, купальські пісні, дуже давні звичаї, найбільше на Різдвяні святки, на Багату й Голодну кутю та на Купайла. Священики вчили людей у церквах, щоб вони покинули те язичество та й годі сказали! Володимир привіз з Корсуня в Київ першого митрополіта Михаїла, і набрав багато священиків з Болгарії на Дунаї. Болгари були вже християне, і в їх церквах правилась служба Божа по святих книжках на їх мові. Болгарська мова була дуже похожа на українську, не так як грецька. Грецького язика невчені люде зовсім не розуміли, а болгарського трохи можна було второпати. Володимир звелів завести в наші церкви святі болгарські книжки; по тих книжках і тепер в наших церквах правлять службу Божу і читають євангелію. Та мова зветься тепер славъянською, чи давнёю болгарською, бо теперішні балгари стали вже зовсім инче говорити. Щоб не добувати священиків з Болгарії та мати своїх, Володимир звелів завести в Київі школу і набірати туди дітей од богаччих городян. Матері плакали за дітьми, як тужять за мертвими: так їм було страшно тієї школи! Такі-то були розумні тоді навіть пани й багатирі!

Володимир був дуже лихим чоловіком, як був язичником: він убив свого брата Ярополка, тестя Рогволда і ёго двох синів, приносив богам на жертву людей, мав кільки-сот жінок, і було де вглядить гарну молодицю або

дівчину, то зараз і бере до себе, як колись робили на Україні польські пани. А як охрестився, то зовсім став не той: пороспускав жінок, будував церкви, справляв обіди старцям і навіть боявся карати розбійників, так що архиєреї мусіли вговорювати єго, бо вже геть-то багато росплодилося в лісах розбійників. Од-того в нас Володимирові праздникують, моляться, як святому.

981 року Радимичі, а потім і Вятичі, що жили на донській стороні, де тепер великоросси, не схотіли платити податі. Володимир пішов в їх землю і присилував їх знов платити подать. А 992 року зза річки Сули з степів прийшли Печеніги і хотіли напасти на Київ. Володимир вийшов з військом і став над річкою Трубежом як раз проти їх. І ті й другі боялись переходити через річку. Печеніжський князь вийшов над річку та й крикнув до Володимира: „знаєш що? вишли ти одного чоловіка, а я вишлю свого: нехай вони бъються. Як твій чоловік поборе мого, то ми не будемо зачіпати вас три роки, а як мій поборе твого, то ми будемо воювати з вами три роки.“ Володимир послав по шатрах шукати такого силача, щоб пішов боротись з печенігом, але такого силача не знайшли. Другого дня печеніги приїхали й привели з собою силача. Володимир зажурився та знов послав шукати миж своїми силача. Тоді прийшов до Володимира один дід та й каже: „князю! я прийшов сюди з чотирма синами, а дома маю ще пъятого, найменчого, Яна Усмошевця. Раз він мъяв в руках шкуру, а я прийшов та нагомонів на єго. Як держав він шкуру, та й розірвав її в руках.“ От привели до Володимира Яна Усмошевця, чи Кожумъяку. „Я не знаю, чи здужаю по-

бороти печеніга.... А приведіть міні вола, нехай я спробую свою силу," сказав Кожумъяка. От привели вола, роздратували ёго гарячим залізом та й пустили. Ян як ухопив руками вола за бік, та й вирвав шкуру з мъясом, скільки захопив в жмені. Другого дня печеніги привели свого силача, великого на зріст та страшного. Володимир звелів Янові виступити проти ёго. Величезний печеніг почав глузувати над Яном, бо він був невеликого зросту. Виміряли місце миж обома полками та й пустили їх докупи: вони схопили один другого в руки та давай давити. Кожумъяка здавив печеніга, підняв та й гепнув ним об землю. Тоді печеніги злякались та навтіки, а Володимир за ними. На тому місті, де боролися силачі, Володимир заклав коло броду город і назвав ёго Переяславль, бо начеб-то Кожумъяка перяйняв славу од печеніга. Володимир зробив Яна і ёго батька багатими панами.

995 року печеніги несподівано напали на Васильків. Володимир вийшов на їх з малою дружиною, насилу втік і сховався під мостом. Через два роки, як Володимир пішов в Новгород набірати війська, печеніги знов напали на Білгород й обступили ёго з усіх усюдів. В городі почався голод. Печенігів було багато, а князь не йде та й не йде з військом на поміч. Городяне зібрали громаду, чи віче, і постановили вже оддати город печенігам. Але на вічі не було одного діда. Як довідався він, що віче хоче оддати город печенігам, то послав за найстаршими громадянами та й сказав їм: „ось послухайте мене, що я маю казати! не оддавайте города ще днів зо три, та зберіть, де тільки знайдете, хоч по при-

горщі вівса, пшениці або висівок.“ Всі шатнулись по хатах, знесли, скільки знайшли, вівса, пшениці та висівок. Дід звелів зварити кисіль, потім викопав криницю, вставив туди діжку й налив кисілю. В княжій коморі знайшли діжичку меду. Дід звелів наварити сити, викопав другу криницю, вставив туди діжку і налив сити. Другого дня городяне пішли до печенігів і сказали їм: „ми дамо вам в заклад своїх десять чоловіка, а ви пошліть з нами в город своїх десят чоловік, нехай вони подивляться, що в нас діється.“ Як тільки печеніги прийшли в город, городяне показали їм криниці з кисілем та з ситою і сказали: „і чого ви стоїте? Хоч десять літ стійте, то ви нас не перестоїте, бо нас сама земля харчує.“ Тоді набрали з однієї криниці кисілю, а з другої сити, самі наїлись і дали покуштувати печенігам. Печеніги сказали, що їх князь не пойме тому диву віри. Городяни дали їм кухоль меду і кухоль кисілю, щоб вони показали своєму князеві. Печеніги дуже дивувались, зараз одступили од Білгорода та й пішли собі додому.

Щоб печеніги не сміли нападати на Київ, Володимир почав будувати городи на Десні, Острі, Трубежі, Сулі й Стугні. Він поробив там крепості і посадив військо. Миж тими городами булі найзначніші: Васильків, недалеко од Київа, на Стугні, і Білгород над Дніпром. Хоч Володимир мусів одбиватись од хижих Печенігів, але він не любив воюватись,—любив сидіти дома, порядкувати і пирувати на беседі з своєю дружиною. Володимир дуже любив гостей і бесіду з дружиною. Як святили в Василькові церкву святого Спаса, то Володимир

звелів наварити триста казанів меду, напросив багато бояр, посадників чи намісників, старшин з усіх городів і велику силу народа. Од Спаса аж до першої Пречистої цілих вісім день справляв Володимир храм, а на Пречисту вернувся до Київа та ще й у Київі справляв бесіду. В ёго теремі чи в дворці цо-тижня був пир з дружиною, а для бідних і слабих він велів розвозити по Київу мъясо, хліб і овощі. Кожний убогий, кожний старець приходив сміливо на ёго двір, і кожному давали їсти й пити ще й гроші з Володимирової казни. Володимир збудував у Київі Десятинну церкву Богородиці і звелів давати на ту церкву десяту частину доходу з своєї землі. Народ дуже любив Володимира, а за свою добрість він став святим. І тепер у нас справляють празник князя Володимира 15 липця, того самого дня, коли він помер.

1014 року один ёго син Ярослав, що був князем в Новгороді, не схотів платити Володимирові по дві тисячі гривень на рік, як було заведено попереду. Тодішня гривня була не шість шагів, як тепер: гривнею тоді звався шматок срібла, дуже похожий на пиріжок, або той човник, що ним ткачі тчуть на верстаті, тілько далеко менчий. В ёму було може хунт, а може й білше хунта срібла. Дві тисячі гривень були тоді великі гроші, бо срібла й грошей в старовину було обмаль. Володимир звелів рівняти дороги і мостити мости, щоб іти на Ярослава, але заслаб та й умер 15 липця 1015 року.

У Володимира було дванадьцять синів од усяких жінок. Од полоцької князівни Рогніди в ёго був син Изяслав. Рогніда памъятала, що Володимир убив її бать-

ка і братів і не любила Володимира. Раз, як Володимир спав, Рогніда ввійшла до ёго і хотіла зарубати ёго мечем. Володимир прокинувся і вхопив її за руку; потім звелів їй убратись як до вінця і дожидати ёго. Він хотів її вбити, але вона догадалась і постановила коло себе сина Изяслава з мечем; як тільки Володимир прийшов до неї, то вона промовила до ёго, показуючи на сина: „хоч ти мене і вбъеш, так за мене помститься мій син.“ Володимир одіслав її з сином в Полоцьк і вернув їй батьківський город. Де-котрі Володимирові сини померли ще за ёго життя, але було ще багато живих: старший Святополк був князем у Турові на Припяті, Ярослав в Новгороді, Святослав у Деревлян, Мстислав в Тмутаракані під Кавказом, Борис в Суздалі, а Гліб в Муромі, аж за теперішнёю Москвою, в землі финського народу. Більш од усіх синів Володимир любив менчих Бориса й Гліба. Обидва вони були од грецької царівни Ганни. Володимир держав Бориса при собі і хотів посадити на своє місце в Київі, хоч Святополк був найстарший миж живими синами. Володимир умер в селі Берестові, що було над Дніпром коло самої теперішнёї Лаври. Бориса тоді не було в Київі: батько послав ёго за Дніпро в степ на печенігів з своєю дружиною. Володимирові бояри довго нікому не говорили, що князь уже вмер; мабуть ждали Бориса і боялись Святополка, котрий тоді був у Київі. Але довше вже неможна було держати тіла: вони в ночі зняли в покоях поміст, і спустили тіло вірёвками попід стіною на двір, закутали в килим, поклали на санки та й повезли в Десятинну церкву. Там поклали ёго в мраморну домовину і поховали в церкві. Святополк дові-

дався об тім, пачав роздавати киянам дари та й став київським князем. Тим часом Борис не знайшов в степу печенігів і з батьківською дружиною став шатрами над річкою Альтою. Святополк дуже боявся Бориса, знав, що ёго всі любили, та й задумав погане діло: вбити Бориса. Не дурно ёго й батько не любив. В ёго жінка була полька, дочка польского короля Болеслава. З жінкою приїхав в Туров до Святополка і католицький епископ, вони вдвох почали намовляти Святополка проти батька. Володимир був посадив в тюрму Святополка і ёго жінку і католицького архиєрея, і довгенько таки держав їх у тюрмі. Тепер батько вже вмер, і Святополк поїхав в Вишгород та й намовив там одного чоловіка, наймення Путшу, вбити Бориса. Путша зараз поїхав на Альту. Борисова дружина радила ёму йти в Київ і сісти на батьківському місці, але Борис не хотів йти проти старшого брата і роспустив більшу половину дружини. Путша прийшов під Борисове шатро. Борис саме тоді співав собі утренню. З ним у шатрі був і ёго слуга Юрій, родом венгер. Путша підождав, доки Борис помолиться Богу. Як тільки Борис ліг на постіль, Путша і ёго люде почали штрикати списами в шатро. Слуга обороняв Бориса і затуляв ёго своїм тілом, одначе Бориса закололи, завернули ёго в полотно з шатра і поклали на віз ще живого. На слузі на шиї був дорогий золотий широкий комір. Путша одрубав ёму голову, щоб здерти дорогий комір. Бориса повезли в Київ. Як довідався Святополк, що він ще дише, та й звелів проколоти ёму серце. Борис умер, і ёго поховали в Вишгороді в церкві. Святополк розласувавсь на братню кров, і ёму схотілось

повбивати усіх братів. Борисів брат, Гліб, був тоді аж у своєму городі Муромі. Святополк підкупив людей і послав сказати Глібові, щоб він швиденько їхав до Київа, бо ніби Володимир дуже слабий і не сёго дня — завтра вмре. Гліб поїхав до Дніпра, сів на барку і поплів по Дніпру. Коло города Смоленська до ёго підступив підкупляний кухар і зарізав ёго. Глібове тіло викинули на берег миж двома колодками, і вже брат ёго Ярослав звелів перенести ёго й поховати в Вишгороді коло Бориса. Святополк задумав вбити і третёго брата, Святослава древлянського. Той догадався та й утік, але ёго наздогнали на Карпацьких горах і вбили. В той час у Київі була рідна Ярославова сестра Предслава. Вона дала знати Ярославові, що Святополк хоче повбивати усіх братів. Саме тоді Ярослав полаявся з новгородцями, за те, що вони вирізали багато ёго варяжської дружини. Як до ёго дійшла звістка с Київа, Ярослав давай миритись з новгородцями та просити в їх помочі стати на Святополка. З великим військом пішов Ярослав до Київа на свого брата Святополка. Святополк набрав печенігів за Десною і встрів Ярополка коло Дніпра. Ярослав став по один бік Дніпра, а Святополк по другий. Три неділі стояли вони один проти другого і боялись перепливати Дніпро. Святополків воєвода їздив коло Дніпра і дражнив новгородців: „ой ви теслі, а не воїни! чого ви прийшли сюди з вашим кривим князем? От будете нам тут будувати хати!“ кричав він зза Дніпра. Новгородці розсердились і сказали Ярославові, щоб він другого дня повів їх на Святополка, а хто не піде з ними, того вони готові вбити. Тієї ночі був мороз.

Святополк стояв з військом миж двома озерами. Озера замерзли, але лід був ще тонкий. Святополк цілу ніч пив з своєю дружиною, а тим часом світом Ярослав переїхав Дніпро, новгородці одіпхнули човни од берега й пустили за водою, щоб уже битись на смерть. Ніч була темна, і Ярослав звелів своїм воїнам завъязати голови білими хусточками, щоб вони впізнавали своїх у битві. Ярослав напав на Святополка. Печеніги стояли за озером і не встигли подати помочі. Святополк з військом збіг на озеро; тонкий лід завалився, і багато війська потопилось. Святополк утік у Польщу до свого тестя, короля Болеслава, а Ярослав ввійшов у Київ і став київським князем.

Святополк не довго сидів у Польщі: він намовив свого тестя йти з ним на Київ і прогнати звідтіль Ярослава. Болеслав набрав багато війська і дійшов до Буга та й став на березі. Ярослав довідався про те і пішов ёму назустріч з своїм військом. Руське військо стояло по один бік Буга, а польське по другий. Ярославів воєвода, на прізвище Будий, їздив понад Бугом і кричав до Болеслава: „ось ми тобі проколемо товсте пузо тріскою!“

Болеслав був здоровий та гладкий, так що кінь ледві держав ёго на собі. Він розсердився, кинувся з конем в річку; за ним рушило й військо. Ярославове військо не ждало такого нападу й подалось. Ярослав утік в Новгород, а Болеслав з Святополком вступив в Київ і поставив своє польське військо в Київі і в инчих городах. Болеслав довго жив у Київі, так що киянам обрилло польське війське, і вони почали нишком убивати

поляків. Болеслав боявся зістатись без війська, забрав усе Ярославове добро, ёго бояр, двох сестер і багато плінних і вернувся в Польщу. Дорогою він забрав ще й города в Галичині, що Володимир одвоював од Польщі. Тим часом Ярослав назбірав в Новгороді багато війська і знов пішов на Святополка. Святополк пішов на степ збірати печенігів і встрівся з Ярополком на річці Альті. На тому самому місці, де вбили Бориса, почалася страшна битва миж братами. Тричі сходилось військо, рубалось, боролось руками. Кров текла річками по долинах. В вечері Ярослав розбив Святополка. Він утік в Польщу і все оглядався, чи не доганяє ёго брат. На дорозі в Польщу він умер од ран, а народ продражнив ёго Окаянним.

Тепер тільки Ярослав ввійшов у Київ і одтер піт з лоба з дружиною. Але з синів Володимира ще був живий Мстислав на далекій Тмутаракані. Він жив меж дикими степовими ордами, мусів часто з ними битись, любив войну і був дуже сміливий, як ёго дід Святослав. Мстислав був великий на зріст і огрядний, з червоним лицем, з великими очима, сміливий і ласкавий; він дуже любив свою дружину, не жалував для неї нічого. Народ любив ёго й довго памъятав про ёго, як дуже сміливого князя. Раз він пішов воюватись з Касогами. Касожський князь Редедя сказав до ёго: „на що нам губити з світа дружину. Давай лучче поборемось вдвох. Як ти побореш мене, то візьмеш все моє добро, мою жінку й дітей і мою землю, а поборю я, то візьму все твоє добро.“ От почали вони боротись перед військом і боролись довго. Редедя був здоровий і дужий, і Мстислав почав подава-

тись. Тоді Мстислав почав молитись: „Пречиста Богородице! допоможи мінї. Як я поборю, то поставлю тобі церкву.“ Тільки що він промовив ті слова, та як ухопив Редедю, та ним об землю! вихопив ножа та й розрізав Редедю. Потім він пішов в Касожську землю і забрав ёго землю, все ёго добро, ёго жінку і дітей. 1023 року Мстислав прийшов в Чернігов і почав просити в Ярослава собі більше землі. Ярослав не дав ёму, набрав варягів та й пішов битись з Мстиславом. Вони встрілись в ночі. Ніч була темна з дощем, бурею та з громом. Блискавка блискала, а брати бились, аж мечі блищали од блискавки... Мстислав розбив Ярослава і він утік в Новгород. Не вважаючи на те, що Мстислав розбив братове військо, він послав в Новгород сказати братові: „ти, брате, старший: будь же ти князем в Київі, а я буду князем в Чернігові.“ Ярослав довго сидів у Новгороді—всё боявся йти в Київ, але таки прибув до Київа й помирився з Мстиславом. Вони вдвох розділили всю Русь на дві половини по Дніпро. В Київі став княжити Ярослав, а за Дніпром в Чернігові Мстислав. Так було аж до 1032 року, до самої смерти Мстислава. Після ёго смерти Ярослав зостався князем на всю Русь.

Ярослав, після смерти свого брата Мстислава, забрав собі всю ёго землю. В Пскові ще був живий один Ярославовів брат Судислав. Ярослав посадив ёго в тюрму і не випускав ёго, доки він умер. Польський король Болеслав, вертаючись з Київа додому, взяв собі Червеньські города чи Галичину. Ярослав помирився з новим польським королем Казиміром, одібрав назад Галичину і видав за Казиміра свою сестру. За те ж Яро-

слав поміг ёму завоювати польську землю Мазовію. Він ходив ще на Ятвягів, що жили в Гродняньському Поліссі за Берестям, завоював їх землю, потім пішов на Литву і накинув на литвинів подать. За князя Ярослава була остатня война з греками. Раз грецькі купці посварились з руськими і вбили одного руського купця. Ярослав 1043 року послав на греків свого сина Володимира і воєводу Вишату, давши їм шість тисяч війська. Але буря розбила руські кораблі, і сам Володимир мусів пересісти на инче судно. Хвиля повикидала часть кораблів на землю, де верховодив Вишата. Греки напали на руських, полонили, привезли в Цареград та й повиколювали їм очі. Володимир якось одбився од греків і вернувся додому, а через три роки греки постановили мир: сліпих випустили на волю, а грецький цар Коспянтин, на прізвище Мономах, оддав свою дочку за Ярославого сина Всеволода. Од того часи київські князі ні разу не воювались з греками.

1037 року на Київ напали печеніги, а Ярослава не було в Київі: він поїхав в Новгород. Ярослав прийшов з військом і розбив печенігів під самим Київом. Од того часу печеніги десь счезли: одна частина їх оселилась на українській землі, служила князям в час войни. Вони навпісля зовсім змішались з українським народом, забули свою мову, стали христіянами і почали говорити поукраїнський. На тому самому місці, де Ярослав побив печенігів, він збудував церкву святої Софії. Церкву святої Софії будували грецькі майстрі. Вона була мурована з каміня й цегли, була вздовж на пятдесят аршин, вшир на сімдесят аршин, і заввишки трохи

не на сімдесят аршин. На церкві було пъять бань. Вона була на три престоли, а по боках було ще по одному престолу. В олтарі і в найбільшій бані всі стіни були вкриті мозаїкою, чи такими скляними намистинками, де по золотому полі з намистинок були викладені усякі образи, наче намалёвані. На всіх стінах в середині були помалёвані усякі образи. Теперішній собор святої Софії в Київі не той, що ёго збудував Ярослав. Ту церкву розваляли татари, і од неї зосталася тільки стіна в олтарі і аж до самої великої бані, де в олтарі на стіні викладений з мозаїки великий образ Богородиці, що зветься Нерушимою стіною, од того, що й татари її не зруйнували. Окрім святої Софії Ярослав збудував ще багато церков та монастирів, збудував Золоті Ворота, і над ними церкву. От тих Золотих Воріт теперички зостались тільки стіни, на Володимирській улиці, за святою Софією, що й тепер звуться Золотими Воротами. Там був кінець давнёго Київа. Таку саму, тільки менчу церкву святої Софії Ярослав велів своєму синові Володимирові збудувати і в Новгороді. Ярослав дуже любив книжки й науку. Він був перший князь письменний і вчений, сам день і ніч любив читати книжки й розмовляти з ученими людьми. Він звелів зібрати вчених людей і переложити духовні грецькі книги на славъянську мову; звелів переписувати усякі книжки, (бо тоді ще не вміли дрюкувати, чи печатати книжок: тим-то писані книжки були дуже дорогі), і ти книжки велів складати при церкві святої Софії, що зветься бібліотекою. Ярослав в Новгороді завів таку саму школу для дітей, як Володимир в Київі. В ту школу набрали триста попівсь-

ких і панських дітей. За Ярослава християнська віра далеко розійшлася навіть в землі, де жили инчі народи: Финни, Меря, Чудь. В далекій Суздальскій землі, аж за теперішнёю Москвою, язическі волхви чи знахурі почали бунтувати народ, щоб він не приймав християнської віри. Тоді був неврожай, а волхви дурили народ, що то баби та молодиці покрали жито й рибу і все. Вони показували на багатих молодиць і так вдавали, ніби витягають в їх зза спини жито й рибу. Навіжені язичники вбивали молодиць, а волхви забірали собі їх добро. Ярослав звелів закинути волхвів у тюрми, а в Новгороді двом волхвам вискубли бороди, вкинули в човен, пустили на річку, а вписля повісили їх на дубі. Ярослав велів скрізь в городах і в селах ставити церкви і настановляти священиків. Він постановив у Київі найстаршого над усіма священиками і архиереями митрополіта Иларіона, котрий був перший митрополіт родом українець, бо до ёго все настановляли митрополітами і архиереями греків.

Ярослав любив більше порядкувати в своїй землі, ніж воювати. Він будував городи. В землі народа, що зветься Чудь, аж під теперішнім Петербургом, він збудував город і назвав ёго своїм християнським йменям Юрьев, що тепер зветься Дерпт, і в ёму тепер уже все німці. Другий город на далекій півничі він збудував на річці Волзі в землі Мері, аж за теперішнёю Москвою (бо тоді її ще не було) і назвав ёго своїм язическим йменям Ярослав, де тепер живуть руські чи великоросси. Низче Київа по Росі він позакладав остроги чи городки, щоб хижі степові орди не нападали на границі. Ярос-

лав звелів перенести тіло свого брата Гліба в Вишгород і поховати рядом з Борисом. Народ почав сходитись туди на богомолья, і од того часу назвали Бориса й Гліба святими. Ярослав звелів навіть викопати й охрестити кістки своїх дядьків язичників Олега й Ярополка і поховати їх в Десятинній церкві.

До того часу ще не було писаних в книжках законів. Князі судили народ по давнім народнім звичаям. Ярослав звелів позаписувати закони в книжку, і та книжка зветься Руська Правда. Навпісля в ту книжку ще понаписували усякі закони сини і онуки Ярославові. В тій Руській Правді Ярослав дозволив давній народний звичай кривавої помсти: за смерть брата міг мститись брат; за смерть батька син, за сина батько, а за дядька небож. За всякий переступ, за кожну провину Ярослав поклав карати пенею чи вірою, тоб-то грішми. За смерть вольного чоловіка треба було платити сорок гривень чи шматків срібла, за смерть княжого чоловіка вісімдесят гривень. Грішми платили навіть за бійку й лайку. Як не знаходили винного, то віру платила та волость, де знайшли мертве тіло, і та віра звалась дикою вірою. Ті гроші йшли в княжу казну, а плата за гріхи йшла митрополітові. Як трудно було дізнатись до якого діла, або як винний не признавався, то діло розбірали дванядьцять вибраних чоловік.

Ярослав ще за життя розділив землю миж своїми синами: старшому Изяславу віддав Київ, Святославові Чернігов, Всеволодові Переяслав, Игореві Володимир Волинський, а Вячеславові Смоленськ.

Ярослав умер 20 лютого 1054 року на руках у любимого сина Всеволода. Його поховали в церкві святої Софії в мраморній домовині, котра й тепер є в Софійському соборі на північ од великого олтаря за иконостасом.

Ярослав розділив Руську землю миж пъятёма своїми синами на пъять частин чи княжеств. Такі княжества в той час звались уділами. Старший брат звичайно брав собі київський уділ і звався великим князем, але після ёго смерти ставав великим князем не старший син ёго, як тепер поводиться у всіх царствах, а менчий брат і так далі. Як умірав найменчий брат, тоді знов наставав великим князем у Київі син найстаршого брата. Такий був звичай у князів, але ні сами князі, ні города, ні віча в городах не дуже шанували той звичай. Сами князі часто проганяли один другого з Київа; городяне на вічах часто сами вибирали любого князя, а не любого часом проганяли і навіть вбивали. Ярослав, вмираючи, покликав до себе синів і так промовляв до їх: „діти мої! любіть один другого. Як будете жити в згоді, то й Бог буде з вами, і ви побідите своїх ворогів; як же будете сваритись, то й сами пропадете, і занапастите землю ваших батьків та дідів.“ Ярославові сини й онуки наче зумисне зробили те, чого він їм не радив, і занапастили себе і всю Руську землю.

Як тільки Ярослав закрив очі, зараз почалася сварка та колотнеча миж ёго синами, а потім і миж онуками. Кожний князь не слухав старшого великого князя, спихав з місця других; кожний роздавав землі й города тільки своїм синам, однімаючи од чужих. Князі в своїх сварках ходили в степи, кликали на поміч дикі татар-

ські орди, брали города й руйнували їх незгірше самих татар, а про Руську землю, про народ ніхто не дбав.

Після Ярослава в Київі був великим князем старший син ёго Изяслав. Кияне ёго не любили. 1068 року прийшли од схода сонця нові вороги Русі, Половці, татарського коліна. Вони підступили під Київ і нагнали переполоху в городі. Изяслав виступив проти їх; ёго розбили, і він утік в Київ. Тоді кияне сказали до ёго: „дай нам оружя і веди нас на Половців!“ Изяслав не схотів іти на Половців. Кияне вигнали ёго з Київа і Изяслав пішов у Польщу, навів на Київ ляхів і взяв ёго; а син ёго почав знімати голови тим киянам, що прогнали ёго батька. Кияне збунтовались і знов прогнали ёго і прикликали до себе за великого князя брата ёго, Святослава черніговського. Изяслав блукав за гряницею, просив помочі у папи, у німецького цесаря і нічого не вдіяв. Святослав був до самої смерти великим князем, і після ёго смерти Изяслав вернувся до Київа.

За князів Изяслава й Святослава жили в Київі печерські святі, преподобний Антоній і Феодосій. Антоній був родом з Любеча, ходив в Грецію на Афонську гору, де дуже багато манастирів, і там постригся в ченці. Він вернувся до Київа, не схотів жити в київських манастирях і знайшов на горі над Дніпром невеличку печерю. Ту печерю викопав Иларіон, що був потім київським митрополітом. Антоній дуже постив і молився, їв самий хліб, пив воду, та й то через день. До ёго пристав чернець Никон, а потім прийшов третій, Феодосій. Феодосій був родом з города Василькова, зпід самого Київа, а потім

перебрався з батьками в Курськ. Вони були заможні люде. Батько ёго рано вмер, а мати була лиха, упарта жінка. Мати хотіла вбірати Феодосія в дорогу одежу, а він надівав просту одежу, яку носили наймити, і ходив з ними на роботу. Мати часто за те лаяла ёго й била. Раз до їх зайшли якісь богомольці і росказували про Єрусалим та Афон. Феодосій тихенько втік з ними і хотів іти в Єрусалим. Мати догнала ёго, вибила, ще й у кайдани забила. Тоді Феодосій почав пекти проскури для церкви, мати й того ёму не дала. Начальник города дуже любив Феодосія, взяв ёго до себе, вбірав ёго в дорогу одежу, а Феодосій все те оддавав старцям, вбірався в просту одежу, ще й наклав на тіло залізні вериги. Як побачила мати, що вериги въїлися в тіло, зняла з ёго вериги, ще й попобила. Тоді він давай утікати од матері. В Київ їхали якісь купці. Феодосій прибув з ними до Києва та й пішов проситись в манастирі. Ні в одному манастирі ёго не прийняли, бо він був бідний. Тоді він пішов до святого Антонія. Антоній звелів Никонові достригти ёго в ченці. Але через рік мати й тут знайшла ёго, і просила, і благала, й плакала, щоб він вернувся додому. Феодосій не схотів і вговорив її саму постригтись в черниці в одному київському манастирі. Швидко потім зібралось багато ченців у ту печерю, і Антоній поблагословив вибрати начальником чи игуменом Феодосія. Хоч він став начальником, але робив, як наймит: носив воду, рубав дрова, молов на жорнах борошно, навіть за других, їв хліб та воду і носив просту свиту. Князі приходили до ёго в манастир, а він приходив до князів. Князям він говорив правду в вічі. Як Святослав

Черніговський прогнав з Київа Изяслава, то Феодосій назвав ёго Каїном, що вбив брата Авеля.

1075 року Феодосій заклав на горі церкву, і вона потім стала зватись Лаврою, куди тепер ходять люде на богомолля, але теперішня церква не та, що збудував Феодосій. Антоній і Феодосій викопали і ті печері, що коло Лаври під землею. Феодосій умер 1074 року, другого дня місяця мая, і ёго поховали в печерях, а навпісля перенесли в велику церкву чи в Лавру. З тієї Лаври вийшло багато вчених ченців, і багато їх настановляли архиєреями. З Лаври йшла і ширилась скрізь на Русі христіянська віра, а декотрі ченці, як святий Кукша і Леонтій, ходили аж в далекий край миж Финнів і вчили їх христіянській вірі. Найславнійший миж усіма ченцями в Лаврі був святий Нестор. Він прийшов в манастир дуже молодим: ёму було тільки сімнадьцять літ. Сей Нестор і написав книжку, що зветься літопись, а в своїй літописі він написав про всіх тих князів, що ми росказували: про Рюрика, Олега, Игоря, Ольгу, Володимира і инчих. Він писав про все, що тоді діялось на Русі аж до 1112 року. Але як він писав про те, що діялось сто або двісті літ попереду, за Рюрика або св. Володимира? Хоч він сам і не жив тоді, але ёму росказували старі люде, що сами чули про тих князів од старих людей. Се все позаписував святий Нестор, і через те ми знаємо, що тоді діялось в ту давню давнину.

Изяслава вбили на войні, і після ёго був великим князем у Київі третій Ярославів син, Всеволод переяславський. Як помер Всеволод, кияне потім обібрали за великого князя ёго сина Володимира, на прізвище

Мономаха. Володимир сказав їм: „як я сяду у вас на престолі, то зо мною буде битись син Изяславів Святополк, бо ёго батько був старший од мого батька.“ Кияне мусіли прийняти за великого князя Святополка. Святополк був князь нерозумний, не сміливий, скупий, ёму трудно було порядкувати тоді на Русі, бо як померли Ярославові сини, то при онуках ёго почалася колотнеча миж князями. Син Ярославів Вячеслав Смоленський умер, а ёго дітям не дали батьківського уділу. Один ёго син Борис утік аж на Тмутаракань. У Ярослава був син Володимир, що вмер ще за живоття батька. Син того Володимира Ростислав так само остався без княжества з двома синами Володарем і Васильком, і так само пішов в Тмутаракань. Кожний князь дбав тільки про себе й своїх синів і випихав з уділів своїх родичів. Вигнані князі тікали в степи і наводили з собою диких Половців, щоб добути батьківську землю. Миж усіма онуками Ярослава найрозумнійший і найсміливійший був Володимир Мономах. Він порадив усім князям зъїхатись і завести який нибудь порядок. Всі князі зъїхались в Любечі 1097 року, кожний з своєю дружиною. В Любечі всі стали на тому, щоб кожному князеві оддати батьківський уділ, а потім усім князям зібратись до купи і вдарити на Половців. Всі заприсяглись і поцілували хрест, що як хто буде нападати на якого князя і одбирати землю, щоб усі напали і заборонили ёму. Роздали всім князям землі, поцілували хрест і розъїхались.

Не встигли вони доїхати до своїх уділів, як уже посварились. Перший почав сам таки великий князь

Святополк з Давидом Волинським. Давид, син Игоря Волинського, вертаючись з Любеча на Волинь, в уділ свого батька, заїхав у Київ до Святополка і наговорив ёму, ніби Володимир Мономах і Василько Галицький змовились одібрати київський уділ од самого Святополка. Давид говорив так, бо ненавидів Василька і хотів сам забрати ёго землю. Саме тоді Василько їхав з Любеча і став ночувати під Київом, в Видубецькім манастирі. Святополк послав просити Василька до себе на именини. Один Василькїв слуга говорив ёму, щоб він не їхав, але Василько надіявся на Любецький мир, перехрестився та й поїхав. В ранці пятого дня листопада Василько прибув до Святополка і застав там Давида. Вони усі поздоровкались і посідали. Давид сидів і мовчав. „Зоставайся, брате, на мої именини!“ промовив Святополк. „Неможна, брате, бо я вже все послав вперед себе“ —одказав Василько. „Ну то хоч поснідай з нами,“ прохав Святополк. Василько зостався. Святополк зараз вийшов з покоїв, а Василько почав розмовляти з Давидом. Давид мовчав, наче не до ёго мова мовилась, а потім й собі вийшов у сіни. Тоді прийшли слуги, забили Василька в кайдани і поставили коло ёго сторожу. Минула ніч. Другого дня Святополк скликав віче і жалувався, що Василько хоче ёго вбити. Віче сказало ёму ні се, ні те, тільки ченці встоювали за Василька. Одначе Давид вговорив Святополка, і він оддав Василька Давидові. В ночі поклали Василька на віз і повезли в Білгород. Василько побачив, що пастух, родом торчин, почав на возі гострити ніж, догадався, що з ним хотять зробити і почав плакати і молитись Богу. Ёго привели в хату, куди ввійшли два конюхи і

розіслали долі килим і хотіли покласти на ёму Василька. Василько був дужий, конюхи не могли ёго побороти. Прийшло ще кільки людей, і вони повалили Василька на діл, зняли з печі дошку і поклали ёму на груди. Конюхи сіли на дошку, але Василько їх скинув з себе. Тоді прийшли ще два чоловіка, зняли з печі другу дошку і поклали ёму на груди, і придавили так, що аж кістки затріщали. Торчин Беренда вдарив ножем в око, та не потрапив і порізав Василькові лице, а потім виколов ёму ножом очі. Василько вмлів. Ёго загорнули в килим, поклали на віз і повезли в Володимир Волинський. Дорогою заїхали в село до якоїсь попаді і дали випрати помазану в кров сорочку. Попадя почала гомоніти, і Василько опамъятувався, попросив води, напився і згадав про своє лихо. Полапавши, що на ёму нема тієї сорочки, він промовив: „на що ви зняли з мене ту сорочку? нехай би я став на суд перед Богом в тій сорочці.“

Шостого дня привезли Василька до Володимира і оддали Давидові. Давид посадив Василька в хаті якогось чоловіка Вакія і постановив коло ёго тридцять чоловіка сторожі. Як почув Володимир Мономах про се страшне діло, то аж злякався. Він зараз порадився з инчими князями, і вони пішли зараз зпересердя до Київа, стали проти Київа в бору за Дніпром і послали сказати Святополкові, що він один винен в сёму страшному ділі, бо Василькові викололи очі в ёго городі. Святополк був чоловік нікчемний і хитрий; він стикався на Давида, божився й присягався, що ні в чому не винен. Володимир уже хотів переходити Дніпро. Святополк перелякався і послав до Володимира ёго мачуху і митрополіта

Миколая, щоб вони вблагали ёго стати на мир. Володимир поважав свою мачуху, і вона принесла в Київ таку звістку, щоб Святополк присягнув на хресті йти військом на Давида. Святополк згодився, не довго думаючи. А тим часом поки князі збіралися воювати з Давидом, Васильків брат Володарь напав на Давидову землю, розбив ёго військо і визволив сліпого Василька. Через рік весною Володарь і Василько пішли на Давидів город Всеволож, завоювали ёго, а Василько за свої виколоті очі вирізав мало не всіх городян, Давидових підданних, наче вони були в чому винні! Тим часом проти Давида виступив з Київа і Святополк. Володарь і Василько стрілися з ним на Рожновому полі. Сліпий Василько підняв в руках хрест проти Святополкового війська: обидва брати вдарили на Святополка і розбили ёго військо.

Після цій колотнечі Володимир знов скликав князів на зъізд в Витичев 1000 року. Вони покликали на суд Давида. Давид приїхав через двадцять день. Тоді всі князі сіли на коней, і кожний став радитись з своєю дружиною, а потім миж собою. Давид сидів окроми на килимі. Порадившись, князі послали кожний до Давида послів і присудили отняти од ёго Володимир і дали ёму поганенькі города Бужок та Остріг.

Од того часу Володимир тільки й думав про те, як би усіх князів намовити разом вдарити на Половців. Не було такого року, щоб вони не нападали на села й города, на Чернігов і Київ. Ще попереду, бувши князем в Чернігові, як ёго батько Всеволод був великим князем, Володимир Мономах що року мусів одбиватись од Половців. Він побивав одну орду, а натомість виринало з

степу десять. Потім за Святополка Половці напали на Київську землю. Святополк, і Володимир прейшли Стугну коло Трипілля і стали миж валами. Половці висипали з степу й роспустили свої знамена. Як ударили вони на руське військо, то князі мусіли втікати за Стугну. Один князь Ростислав втопився в Стугні, і сам Володимир трохи не втопився, як хотів ёго вирятувати. Половці прийшли під самий Київ і знов розбили руське військо миж Київом і Вишгородом. Потім вони розсипались по селах та городах, забрали багато людей в неволю і погнали в степи. Святополк взяв за жінку дочку половецького хана Тугоркана, але й те нічого не помогло. Найлютійший половецький хан був Баняк. Він раз літом в липці напав у ночі на Печерський манастир. Половці пішли по чернечих хатах, ограбили їх, пішли в церкву, позабирали образи і знущались над християнською вірою. У одного Володимира миж усіма князями боліло серце за Руською землею, і ёму таки вдалось зібрати усіх князів на Половців. 1103 року всі князі зъїхались під Київ і почали радитись про поход на Половців. Святополк не хотів іти в поход: він говорив, що не годиться весною воювати, щоб не одривати людей од плуга. Тоді Володимир промовив: „дивно міні, що ви не жалуєте смердів! бо як почне смерд орати, то прийде половчин, одніме од ёго коня, вбъе ёго стрілою, ввірветься в село і забере ёго жінку й дітей.“ Тоді Святополк згодився, і всі князі з військом рушили в поход. Конні поїхали берегом Дніпра, а піші поплили на човнах до острова Хортиці. Коло Хортиці вони вийшли в степ, йшли чотирі дні, і встріли Половців. Їх так було багато, наче

стоя бір у степу. Князі розбили їх, вбили двадьцять половецьких князів і набрали велику силу товару, овець, верблюдів і невольників. Через рік Володимир пішов в-друге на Половців, аж на Дон, де стояли їх шатра. Половці вийшли проти ёго з дарами, але він напав на їх в великий понеділок на страстній неділі і розбив їх на річці Сальниці, зруйнував їх села з усім кодлом і набрав усякого добра. На самий Велик день люде дякували Богу за побіду, а слава про Володимира Мономаха далеко пішла миж усіма нарсдами.

1113 року вмер великий князь Святополк. Кияне зібрали віче чи громаду і вибрали Володимира великим князем. Володимир не згожувався, бо ще були живі старші од ёго князі. Тим часом кияне напали на доми Святополкових бояр і ограбили їх, ограбили й жидів за те, що їх любив скупий Святополк, а вони дерли з людей великі проценти—і послали сказати Володимирові: „іди, князю! бо як не прийдеш, то народ буде грабити і Святополкову княгиню, і манастирі, а ти даси за манастирі одвіт.“ Володимир пішов до Київа. Духовенство й народ вийшли проти ёго з процессією і посадили на Київському престолі.

За ёго княженя, до самої ёго смерти 1125 року, Русь трохи одпочила й перевела дух. Половці не сміли й носа показати на Русь. Володимир посилав своїх синів на Дін, на далеку Чудь воювати землі. Ні один удільний князь не смів воюватись з другими і нищити Руську землю. Один князь Гліб в городі Мінську напав на Слуцьк і спалив ёго. Володимир припинив ёго і прогнав з Мінська. Володимир любив будувати церкви, любив

господарювати, як добрий хазяїн: вставав рано, виходив на свій двір, де люде приходили на суд, сам усіх судив, не вірив боярам і суддям. Він дуже любив влови на дикого звіря, як усі князі того часу, часто їздив на вловлю, був ласкавий до нищих, до сиріт. Він був ученний, як і батько ёго Всеволод, і дід Ярослав, любив читати книжки, і в Ярославову „Руську правду“ приписав такий закон, щоб навіть родичі не мстились кровъю за смерть родичів, а натомість поклав кару грішми, чи віру. Володимир Мономах був один добрий князь миж усіма удільними князями, один дбав про спокій і добро Руської землі і руського народу.

Мономах умер коло Переяслава 19 марця 1125 року. Ёму було сімдесят два роки. Тіло ёго привезли в Київ. Сини й бояри понесли домовину в св. Софію і там ёго поховали. Перед смертю він написав своїм дітям „Духовну“ чи „Поученіе своїм дітям.“ В тій духовній він забороняє синам карати людей смертю, хоч би лихі люде були того варті; дає їм раду не здаватись на панів, на бояр та на воєвод, а судити людей самим; забороняє попускати сильним губити слабих, багатим убогих; просить їх оступатись за сиріт і за вдов і не гордувати людьми. Про себе Володимир Мономах каже, що він на своєму віку мав 83 великі походи, а малим і ліку немає; постановив 19 раз мир з ворогами; 300 князів полонив, а з їх 100 випустив на волю, а 200 покарав смертю; що він вставав вдосвіта, ходив до церкви, потім судив людей з дружиною, часто спав на сирій землі, і ні в день, ні в ночі не мав спокою. Кияне так любили ёго, що після ёго смерти вибрали великим князем ёго сина

Мстислава. Мстислав був похожий на свого батька, і за ёго було спокійно на Русі.

Після смерти Мстислава і сина ёго Изяслава другого на Русі знов почалася колотнеча миж удільними князями, і вся земля св. Володимира і Ярослава роспалася на багато менчих княжеств. Білші княжества були ось які: Київське, Смоленське, Галицьке, Черніговське. Суздальске, Володимирське на далекій півночі, і община Новгород з Псковом, де віче вибирало собі князів і само правило народом.

В той час князі найбільше змагались за велике княжество, за столицю Київ, брали ёго кільки раз, вирізували велику силу народа і так вигубили народ, що колись великий і славний Київ звівся на нінащо. В той час над Київською землею взяло перевагу Галицьке княжество. На Любечському зъізді Галичину оддали Василькові й Володарові. Син Володаря, Володимирко, збудував город Галич, а за ёго сина Ярослава, на прізвище Осмомисла, Галицьке княжество стало ще дужче й більше. Але за ёго в княжестві мали велику силу бояре. Потім в Галичині настав князем Роман Волиньській. Він був дуже сміливий, воював з Половцями і Литвою, запрягав Литовців в плуги і орав ними. Про ёго народ видумав приказку: „Романе! недобре живеш, Литвою ореш!“

Тим часом на півночі розросталося княжество Суздальське і Володимирське. Там попереду жив особливий народ Финни, і руські київські князі будували города і заселяли їх славянами. Найменчий син Мономахів, Юрій, сів у тому краю за князя і набудував багато городів, і миж ними Москву. Народ финьський прийняв христіянську

віру, забув свій язик, і почав говорити по-руській і з тієї мішаники руських та финнів вийшло потім велике племя великоруссів, що тепер звуться просто руськими. Наша земля, що колись звали її варяги Русь, стратила своє давнє ймення і почала зватись Україною. Юрій, на прізвище Довгорукій, ще тягся до Київа, бо він там зріс, але син ёго Андрій Боголюбський збудував собі нову столицю, Володимир, на ріцці Клязьмі, збудував сильне царство і хотів одняти од київських князів саме ймення великих князів. В місяці марці 1169 року Андрей Боголюбський з Суздальцями та Половцями взяв Київ. Город грабували й палили два дні, і спалили ввесь. Тоді Суздальці навіть попалили церкви й манастирі, запалили Печерський манастир, вивезли з Київа не тілько людське добро, але навіть ікони. Суздальці вирізували старих і малих, і з того часу Київ втратив своє первенство.

Тепер роскажемо, що то були за удільні, князі, як вони жили, як вони правили землею. Давні наші князі прийшли зза моря і завоювали наших предків, щоб брати податі на себе й на дружину. В восени вони объїзджали города й села з дружиною і збірали податі не грішми, бо в давні часи грошій не було, а шкурами, медом, воском і овощами. Податі платили не з душі, а з дома, чи з кожної хати. Найдавнійші гроші звались гривні: то було невеличкі шматки срібла, похожі на пиріжок. Але за князя Володимира вже були такі срібні гроші, як і наші: недавно в Київі викопали з землі такі срібні гроші, де написано ймення святого Володимира. Перші наші князі, як Олег, Игорь і Святослав, не дбали

про землю й народ, ходили з дружиною воювати й добра добувати тільки для себе й для дружини. Володимир і Ярослав почали вже заводити порядок в царстві і обороняти землі од ворогів. Київський князь звався великим князем і був старшим над инчими князями; инчі князі звались тільки просто князями. Князів настановляли їх батьки, але часто народні віча і сами вибірали собі князів, а часом і проганяли їх. Князі жили в деревъяних палатах, що звались теремами, не дуже пишно, бо тоді навіть багаті люде жили просто. Вони дуже рано женились, часом в тринадьцять або в чотирнадьцять літ. І князі й княгині були письмені, вчились читати по славъянській чи поболгарській, а де-які князі були навіть вчені, вміли говорити погрецькій.

Кожний князь мав свою дружину чи військо. З нею він ходив воювати, з нею радив раду, судив людей на своєму дворі, пирував за столами в своєму теремі. Князі набірали дружину з варягів, угрів, печенігів і руських і платили їм здобичою на войні та землями. Старші в дружині звались боярами, воєводами, намістниками, а менчі отроками чи гриднями, бо служили при дворі князя в покоях, а ті покої звались гридницями.

В той час всі городяне й селяне звались смердами або просто людьми, (од слова людин) як і тепер звуть себе українці на селах. Всі городяне мали свої віча, що збіралось на раду на майдані серед міста. Ті віча чи громади часом вибирали, судили й проганяли недобрих князів. Селяне мали землю спільну, були зовсім вольними людьми і нікому не робили панщини. Панщину вигадали пани вже навпісля. Князі мали тож свою землю і роздавали її

дружині, але потім за службу давали боярам і громадські землі, і з тісї старшої дружини, з тих бояр навпісля повиходили пани чи поміщики, яких зовсім не було в давню давнину, доки не поприходили варязькі князі; як розвелося дуже багато князів по городах, то з їх навпісля стали поміщики чи пани, бо вони позабірали собі землю в свої руки.

Окрім вольних городянських і сільских людей були ще закупні чи наймити. Закупняли звались роботники чи наймити, що наймались на строк за гроші і брали гроші вперед. За провину наймита давав одвіт ёго хазяїн, але за те наймит ставав ёго рабом чи холопом. Окрім наймитів були ще холопи чи раби. Раби були зовсім невольні люде і не мали нічого власного. Все що було в їх, все те брав собі їх хазяїн. В великій голод часто люде сами себе оддавали в холопство, аби тільки не вмерти з голоду. Рабів купували й продавали; а як вольний чоловік женився з рабою, то й сам ставав рабом. Як наймит, забравши гроші, втікав од хозяїна, то ставав холопом. Князі й бояре заселяли свої землі рабами, давали їм потроху землі, і вони за те їм одробляли. Так зъявились цілі села холопів чи рабів миж вольними селами, і се був перший початок панщини. Але в той час таких сіл було небагато: народ ще довго був вольним в ті давні часи, хоч дуже терпів як од хижих орд, так од самих князів.

Хоч удільні князі жили дуже давно, але народ по селах і досі співає про їх пісні, хоч і сам не знає, що про їх співає. В колядках і щедрівках і до сёго часу додержалась памъять про таку давню старовину. Як ми

вже говорили попереду, є колядки й щедрівки про Христа, є колядки язичеські про Сонце в образі красної панни, про Грім в образі красного панича. Але є багато колядок, котрими колись народ славив давніх наших князів і їх дружину. Така, наприклад, отця колядка:

Ой під вербою, під зеленою
Стояла рада, мужів громада;
Радили ж вони добрую раду:
Станьмо ми, братці, в велику раду,
Построймо, братці, золотий човен,
Спустимося вниз да по Дунаю,
Гей по Дунаю під Царегґад.
Ой чуємо там доброго пана:
Ми ёму будем вірно служити,
А він нам буде добре платити:
По воровім коню, по золотім сідлі.

В сій колядці народ співає про давні віча чи громадську раду, на котрій мужі чи дружина збірається в дорогу до Цареграда на службу до грецького царя, бо він їм добре платить за службу. В той час і справді багато людей ходило наймати́сь в військо до грецького царя.

В колядках згадують і про князів, як вони збіраються на войну і потім ділять забране добро миж собою і своєю дружиною:

Ой рано, рано курі запіли;
Ой ще раніше наш панок устав,
Лучком забрязчав, братів розбуджав,
Коника сідлав, в поле виїзджав,
В поле виїзджав з конем розмовляв:
„Ти, коню сивий! будь мі щасливий,
Будь мі щасливий на три дорозі,
На три дорозі та у три землі:
Одна дорога та в Волоську́ю,
Друга дорога та в Німецьку́ю,
Третя дорога та в Турецьку́ю.
З Волощини йде,—волика веде,

З Німещини йде,—грошики несе,
З Турещини йде,—копика веде.
Ой воликами на хліб робити,
А грошиками війську платити,
А коніками з військом їх бити.

Тут описується якийсь князь, як наприклад Олег, або Святослав, або святий Володимир, що збірається йти з дружиною на далеку землю, ніби б то в Грецію, чи в Болгарію, чи на Ясів та Касогів, потім вертається з походу, набравши всякого добра, і ділиться з своєю дружиною, як ділились давні удільні князі. Є одна щедрівка, де описується, як один пан чи князь ділить добич з своєю дружиною і собі бере все лученьке, а війську дає все гіршеньке:

Перебірає миж коніками,
Сам молоденький, кінь вороненький!
Котрі ліпшії, то собі бере...
Котрі гіршії, служенькам дає.
Перебірає миж сіделками...
Котрі ліпшії, то собі бере,
Котрі гіршії, служенькам дає.

Є колядка, де співають про якогось князя, що дав своїм синам по уділові, як, наприклад, князь Святослав дав усім трём своїм синам: Ярополкові Київ, Олегові Древлянську землю, а Володимирові Новгород:

Славен, славен да пан господарь,
Щедрий вечір!
Ой чим же він славен? Трома городами.
Щедрий вечір!
Трема городами, своїми синами
Щедрий вечір!
Київом, Черніговом (та ще приспівується який-нибудь найблізчий город).

Чи добре ж було жити народові за тих давніх удільних князів? Поки їх було мало, поки вони ходили воювати тільки з своєю дружиною в далекі землі, доти вони

не шкодили народові. А як намножилося князів багато, тоді стало дуже погано і городянам, і селянам. Князі не обороняли народа од степових орд, од Печенігів, Половців, Торків і инчих та тільки воювались один з другим за города, щоб повиганяти братів та небожів і забрати собі всі города й землі. Тоді було для народа так, як кажуть в приказці: „пани бъються, а в мужика лоб болить.“ Князі однімали од родичів города й руйнували їх, наче города були в чому винні. Так сліпий Василько вирізував людей в городах свого ворога Давида; Андрій Боголюбський, щоб одняти од київських князів одно прізвище великого князя і стати найдужчим князем на Русі, спалив Київ, вирізав людей, а решту погнав в далеку Суздальску землю на свої землі. Тільки татарська велика Орда після того так знищила Київ, як руський таки князь Андрей Боголюбський. Для княжих войн треба було війська, і князі одривали людей од роботи, та ще й сами накликали собі на підмогу против братів велику силу диких Печенігів та Половців, а ці людці вже не жалували народа: гнали в степи цілі села, з жінками, з дітьми. І сталося так, як казав Ярослав: князі занапастили і свій рід, і всю землю. Наша земля стала малосильна, а як прийшла велика татарська Орда, то князі не змогли одбитись од неї, і Орда забрала собі всю нашу землю і побила князів.

КІНЕЦЬ.